

A NÉMET LOVAGREND ÉS AZ ERDÉLYI PÜSPÖKÖK VISZONYA A BARCASÁGBAN (1211–1225)

A Német Lovagrend megtelepedése és első éve a Barcaságban

Amikor II. András király 1211-ben eladományozta a Német Lovagrendnek az Erdély délkeleti határvidékén fekvő, mintegy 1600 km² nagyságú „puszta és lakatlan” (deserta et inhabitata) barcasági területet (terra Borza), hogy a királyság határait védelmezze a pogány kunok támadásaival szemben, és előrenyomuljon azok földjére („ut regnum per conversationem eorum propagatam dilatetur”),¹ az uralkodó döntése – számos ok miatt – minden bizonnyal találkozott a magyarországi klérus, így Vilmos erdélyi püspök (1204–1221) helyeslésével is. A királyság, a keresztény hívők és az egyház védelmezése magától értetődő kötelesség volt, Magyarországot s különösen annak délkeleti és déli határait pedig már a 10–11. századtól folyamatosan fenyegették különböző pogány népek (besenyők, kunok). A 12. századi források az Olt folyótól keletre, a Kárpátok és az Al-Duna közötti térséget *Cumania* néven, a kunok földjeként említették.² Az itt élő kunok a 12. század utolsó harmadától különösen fontos szerepet játszottak a Balkán politikai viszonyainak alakításában. Amikor II. Angelosz Izsák (1185–1195) bizánci császár 1185-ben drasztikusan megemelte az adókat és jelentősen csökkentette a pénzermék ezüsttartalmát, a bolgár területeken kitört felkelés jórészt a kunok támogatásának köszönhetően ért el sikereket. A kunoknak meghatározó szerepük volt a második Bolgár Cárság létrejöttében és konszolidálásában.³ Egyes

¹ Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I–VII. Bearb. Franz Zimmermann et al. Hermannstadt–Köln–Wien–București 1892–1991. (a továbbiakban: UGDS) I. Nr. 19. A barcasági terület nagyságára lásd *Gabriel Adrianyi*: Zur Geschichte des Deutschen Ritterordens in Siebenbürgen. Ungarn-Jahrbuch 1. (1971) 9–22., itt: 12.; *Paul Srodecki*: Antemurale Christianitatis. Zur Genese der Bollwerksrhetorik im östlichen Mitteleuropa an der Schwelle vom Mittelalter zur Frühen Neuzeit. (Historische Studien 508.) Husum 2015. 60. Más vélemények szerint azonban a Barcaság csak 1200 km² volt. Lásd *Horst Glassl*: Der deutsche Orden im Burzenland und in Kumanien (1211–1225). Ungarn-Jahrbuch 1. (1971) 26–47., itt: 26.

² *Daniel Ursprung*: Die Walachei als historische Region – Schnittstelle europäischer Verflechtungen an der Peripherie. In: Rumänien. Raum und Bevölkerung, Geschichte und Geschichtsbilder, Kultur, Gesellschaft und Politik heute, Wirtschaft, Recht und Verfassung, Historische Regionen. Hrsg. Thede Kahl – Michael Metzeltin – Mihai-Răzvan Ungureanu. Berlin 2006. 807–824., itt: 809–810.; *Viktor Spinei*: The Romanians and the Turkic Nomads North of the Danube Delta from the Tenth to the Mid-Thirteenth Century. Leiden–Boston 2009.

³ *Franz Georg Maier*: Byzanz. (Fischer Weltgeschichte 13.) Frankfurt am Main 1973. 295–297.; *John V. A. Fine*: The Late Medieval Balkans. A Critical Survey from the late Twelfth Century to the

feltételezések szerint a Bizánc elleni lázadást vezető Aszenida testvérek maguk is kun származásúak voltak, ezért is álltak mögöttük nagy számban kun fegyveresek.⁴ A bizánci–bolgár (kun) konfliktusba Magyarország ugyan nem avatkozott be, de Bizánc meggyengülését igyekezett balkáni befolyásának erősítésére kihasználni. III. Béla király (1173–1196) Manuel császár halála (1180) után terjeszkedő politikába kezdett a Balkánon, visszahódította Bizánctól Dalmáciát, Zárát (Zadar) pedig visszaszerezte Velencétől, majd 1183/84-ben Nemanja István szerb nagysupánnal együtt támadt Bizáncra, elfoglalta Belgrádot, és befolyását kiterjesztette Északnyugat-Bulgáriára.⁵ Az 1190-es évek első felében kész volt katonai segítséget nyújtani II. Angelosz Izsák császárnak a bolgárokkal szemben, hogy Konstantinápoly tudomásul vegye és elismerje: Szerbia magyar érdekszférába tartozik. Az 1195 tavaszára tervezett katonai akció azonban II. Izsák trónfosztása miatt elmaradt.⁶ III. Béla Horvátország uralkodójának jogcímén ugyan Bosznia fejedelme is volt, de az a terület jelentős mértékű különállást élvezett. A magyar király az egyházszervezeten keresztül akart ezen változtatni, és arra kérte a pápát, hogy Boszniát válassza le Raguza egyházi joghatóságáról és rendelje a spalatói érsek alá, aki szoros kapcsolatokat ápolt a magyar királyi udvarral. III. Celesztin pápa (1191–1198) ugyan teljesítette Béla kérését,⁷ de a király nem tudta Kulin boszniai bánt ennek végrehajtására kényszeríteni, így a raguzai érsek továbbra is gyakorolta Boszniában érseki jogait.⁸ A boszniai kudarc ellenére III. Béla

---

Ottoman Conquest. Ann Arbor 1987. 10–17.; *Jürgen Schmitt*: Die Balkanpolitik der Arpaden in den Jahren 1180–1241. Ungarn-Jahrbuch 17. (1989) 25–52., itt: 28.; *Kovács Szilvia*: A kunok története a mongol hódításig. (Magyar őstörténeti könyvtár 29.) Bp. 2014. 200–220.; *Üő*: A Német Lovagrend és a kunok közötti fegyveres hódítás és térítés. In: Fegyveres nomádok, nomád fegyverek. Szerk. Balogh László – Keller László. (Magyar őstörténeti könyvtár 21.) Bp. 2004. 139–150., itt: 139.; *Üő*: A kunok és a kereszténység. In: Térítés – megtérés. A világvallások terjedése Kelet-Európa népei között. (Magyar őstörténeti könyvtár 25.) Bp. 2009. 109–128., itt: 117.; *Thomas Brüggemann*: Cumans in the Southern Dobrudja. Some remarks on the Second Bulgarian Empire during the twelfth and thirteenth centuries. *Chronica. Annual of the Institute of History, University of Szeged* 7–8. (2007–2008) 57–71., itt: 62.

⁴ *Frank Kämpfer*: Herrscher, Stifter, Heiliger. Politische Heiligenkulte bei den orthodoxen Südslaven. In: Politik und Heiligenverehrung im Hochmittelalter. Hrsg. Jürgen Petersohn. Sigmaringen 1994. 423–445., itt: 428.; *Vaszil N. Zlatarszki*: Isztorija na balgarszkata darzsava prez srednite vekove II. Balgarija pod vizantijszko vladicsesztvo (1018–1187). Szofija 1972. 427.

⁵ *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. Tom. II. Ed. Tadija Smičicklas. Zagrabiae 1904. (a továbbiakban: *Codex II.*) 171.; *Makk Ferenc*: III. Béla és Bizánc. *Századok* 116. (1982) 33–61., itt: 47.; *Makk Ferenc*: Magyarország a 12. században. Bp. 1986. 198–204.; *Schmitt, J.*: Balkanpolitik der Arpaden i. m. 26.; *Raimund Kerbl*: Byzantinische Prinzessinnen in Ungarn zwischen 1050–1200 und ihr Einfluß auf das Arpadenköningreich. Wien 1979. 146–151.; *Ludwig Steindorff*: Die dalmatischen Städte im 12. Jahrhundert. Studien zu ihrer politischen Stellung und gesellschaftlichen Entwicklung. Köln–Wien 1984. 112.

⁶ *Makk F.*: Magyarország a 12. században i. m. 218.; *Maier, F. G.*: Byzanz i. m. 297.; *Schmitt, J.*: Balkanpolitik der Arpaden i. m. 28.

⁷ *Codex II.* 237., 251–153.

⁸ *John V. A. Fine*: The Bosnian Church: A New Interpretation. New York 1975. 122–123., 134.

alapozta meg azt a külpolitikai elképzelést, amely a Balkánon Magyarországot akarta a római egyház érdekeinek képviselőjévé tenni, ami egyúttal politikai legitimitást is adott a nagyhatalmi státus elérésére a Balkánon. A bizánci–bolgár háború III. Alexiosz (1195–1203) uralkodása alatt is folytatódott, annak ellenére, hogy 1196-ban Aszent megölte egyik rokona, testvére, Péter pedig 1197-ben vált egy felkelés áldozatává, mert a hatalmat legfiatalabb testvérük, Kalojan (1197–1207) vette át, aki kun előkelő lányát vette feleségül, s így dinasztikus házassággal is megerősítette a kunokkal kötött szövetséget.⁹ A bolgár fejleményekkel párhuzamosan Szerbiában is alaposan megváltozott a helyzet. Nemanja István fejedelmet – akaratának megfelelően – kisebbik fia, I. István követte, nem pedig elsőszülöttje, Vukan (1196).¹⁰ Vukan azonban trónkövetelőként lépett fel, és ennek érdekében kész volt elismerni a római egyház szupremációját Szerbia felett, katonai támogatásért cserébe pedig az új magyar király, Imre (1196–1204) fennhatóságát. 1202-ben a magyar csapatok elűzték Szerbiából I. Istvánt, aki Kalojan bolgár uralkodóhoz menekült. A bolgár cár kun csapatokat adott neki segítségül, és az ő támogatásukkal 1203-ban visszaszerezte fejedelemségét.¹¹ Ez egyértelműen mutatta, hogy a 13. század elején Bulgária és Magyarország küzdött egymással a Balkán hatalmi pozícióért, s ennek következtében a kun területekről megszorodtak a magyar királyság déli és délkeleti határai ellen indított támadások. A Barcaság stratégiaileg különösen fontos területnek számított, ahol négy olyan szoros is volt, amely átjárást jelentett a Délkeleti-Kárpátok hegyláncain, azaz itt futottak a Balkánról Erdélybe vezető, illetve onnan az Al-Duna vidékére tartó legfontosabb útvonalak. Ezek a szorosok képezték az itteni magyar határőrizeti rendszer súlypontjait, ahol az Árpád-házi királyok már a 11. században földvárakat építettek.¹²

Amikor 1204-ben a keresztések elfoglalták Konstantinápolyt, és a bizánci birodalom romjain létrehozták a Latin Császárságot, új politikai helyzet állt elő a Balkánon. Az ortodox bolgár, valamint pogány kun területek további keresztés

⁹ Kovács Sz.: A kunok története i. m. 206–208.; Fine, J. V. A.: Late Medieval Balkans i. m. 26–29.; Paul Stephenson: Byzantium's Balkan Frontier. A Political Study of the Northern Balkans 900–1204. Cambridge 2004. 302–305.

¹⁰ Fine, J. V. A.: Late Medieval Balkans i. m. 38–41.

¹¹ Bárány Attila: II. András balkáni külpolitikája. In: II. András és Székesfehérvár. Szerk. Kerny Terézia – Smohay András. Székesfehérvár 2012. 129–173., itt: 133–134.; Fine, J. V. A.: Late Medieval Balkans i. m. 41–51.; Maier, F. G.: Byzanz i. m. 297.; Serbisches Mittelalter. Altserbische Herrscherbiographien Bd. I.: Stefan Nemanja nach den Viten des heilige Sava und Stefans des Erstgekrönten. Hrsg. Stanislaus Hapner. Graz–Wien–Köln 1962. 108–110.; Schmitt, J.: Balkanpolitik der Arpaden i. m. 30–32.

¹² Adrianyi, G.: Geschichte des Deutschen Ritterordens i. m. 12.; Erdély története I–III. Szerk. Makai László – Mócsy András. Bp. 1986. I. 294.; Ian Marian Tiplic: Die Grenzverteidigung Siebenbürgens im Mittelalter (10–14. Jahrhundert). Heidelberg 2007. 147.

hadjáratok célpontjává válhattak, és a Balkán feletti latin-magyar hegemonia megteremtésének esélye egyáltalán nem tűnt lehetetlennek. Nem véletlen, hogy a Latin Császárság legelszántabb ellensége kezdetektől a közvetlen szomszéd, a kunokkal szövetséges bolgár állam volt, és fokozódtak a magyar határok elleni kun támadások is.¹³ Amikor 1205-ben Adrianopolisznál Kalojan cár legyőzte I. Balduin latin császárt (1204–1205), a seregében 14 000 kun fegyveres harcolt. (Ez a győzelem tette lehetővé Kisásziában egy bizánci utódállam, a Nikaiai Császárság létrehozását.)¹⁴ A Konstantinápolyt elfoglaló kereszties had vezére, Montferrat-i Bonifác, aki a Thesszaloniki Királyság ura lett, II. Izsák császár özvegyét, a magyar király testvérét vette feleségül. Ez politikai szövetséget jelentett Thesszaloniki és Magyarország között, és potenciális fenyegetést jelentett a bolgár és kun területekre.¹⁵ Az adrianopoliszi győzelem után Kalojan pusztító támadásokat vezetett a Latin Császárság és a Thesszaloniki Királyság ellen (1205, 1206, 1207). Haderejének nagy részét kunok alkották, a havasalföldi szállásterületeken maradt kun fegyveresek pedig a magyar határokat fenyegették. 1207-ben Thesszaloniki ostroma során életét vesztette Kalojan cár, és ugyanebben az évben Montferrat-i Bonifác is meghalt.¹⁶ Kalojan halála után a tényleges örökös, (II.) Aszen Iván fiatal kora miatt hatalmi harc robbant ki a bolgár államban, és a volt uralkodó egyik unokaöccse, Boril (1207–1218) szerezte meg a trónt, de Kalojan más rokonai saját uralmi területeket igyekeztek kiharítani. Boril unokatestvére, Aleksziosz Szlav Melnik vidékén épített ki önálló hatalmat, és Henrik latin császárral (1206–1216) szövetkezett, aki csapatokkal támogatta Boril elleni harcát. A legitim trónörökös, II. Aszen előbb a kunokhoz, majd onnan a Kijevi Rusz földjére menekült.¹⁷ Boril az ellene szerveződött erőktől elszenvedett vereségei miatt jelentősen meggyengült, és ennek következtében egyre több helyen fordultak szembe vele. Amikor 1210-ben Vidinben a helyi bojárok és a II. Aszen mellett felsorakozott kunok felkelést robbantottak ki, kénytelen volt a magyar király segítségét kérni. Egy jóval későbbi dokumentum, IV. Béla magyar király 1250. június 23-án kelt oklevele szerint II. András 1210-ben Joachim

¹³ *Šerban Papacostea: Terra Borza et ultra montes nivium. Ein gescheiterter Kirchenstaat und sein Nachlass. Generalprobe Burzenland. Neue Forschungen zur Geschichte des Deutschen Ordens in Siebenbürgen und im Banat. Siebenbürgisches Archiv 42. (2013) 30–39., itt: 30.; Schmitt, J.: Balkanpolitik der Arpaden i. m. 37.*

¹⁴ *Kovács Sz.: A kunok története i. m. 209–210.; Georg Ostrogorsky: A bizánci állam története. Bp. 2003. 372.*

¹⁵ *Maier, F. G.: Byzanz i. m. 317.; Borislav Primov: The Third and Fourth Crusades and Bulgaria. Études historiques 7. (1975) 43–67.*

¹⁶ *Maier, F. G.: Byzanz i. m. 321.; Kovács, Sz.: A kunok története i. m. 211.; Schmitt, J.: Balkanpolitik der Arpaden i. m. 38.*

¹⁷ *Maier, F. G.: Byzanz i. m. 322.; Niederhauser Emil: Bulgária története. Bp. 1959. 51–52.; Schmitt, J.: Balkanpolitik der Arpaden i. m. 38–39.*

ispán vezetésével erdélyi szászokból, vlachokból, székelyekből és besenyőkből álló sereget küldött a vidini lázadók és az őket támogató, a magyar határokat is fenyegető havasalföldi kunok ellen.¹⁸ A kunokkal szembeni közvetlen katonai akció aktuális fenyegetéssé tette az esetleges kun válaszcsepást. A Barcaság eladományozása a Német Lovagrendnek vélhetően összefüggésben állt a katonai és stratégiai szempontból oly fontos délkeleti határvidék megerősítésével és újjászervezésével.¹⁹ A vidini hadjárat, valamint a Német Lovagrendnek adott 1211. évi oklevélben az a megfogalmazás, miszerint a király a saját és szülei lelki üdvössége, valamint a királyság határainak kiterjesztése reményében tette a barcasági adományt („ad remedium anime nostre et parentum nostrorum [...] ut et regnum per conversationem eorum propagatam dilatetur”),²⁰ arra enged következtetni, hogy II. András igyekezett kihasználni a bolgár állam meggyengülését, és a magyar hatalmi befolyás balkáni erősítésére törekedett.²¹ Ezzel a szándékkal összefüggésben határozhatta el a király az Erdély délkeleti részén lévő szorosok katonai megerősítését. Az aktívabb balkáni szerepvállaláshoz azonban az eddigi határőrzők vagy a korábban, még a 12. század során Erdélyben megtelepedett s határvédelmi feladatokat is ellátó szász telepések²² mellett a magyar királynak olyan állandó, a hadakozással élethivatásként foglalkozó katonai erőre is szüksége volt, amelyik ha kell, képes offenzív feladatokat ellátni. A Balkán *schismaticus*, *hereticus* és *paganus* népeivel szemben II. András a kereszties eszmét megtestesítő fegyveres

¹⁸ Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I–II. Szerk. Szentpétery Imre – Borsa Iván. Bp. 1923–1987. Nr. 926.; *Géza Érszegi*: Eine neue Quelle zur Geschichte der bulgarisch-ungarischen Beziehungen während der Herrschaft Boril. *Bulgarian Historical Review* 2. (1975) 2. sz. 92–97.; *Fine, J. V.*: Late Medieval Balkans i. m. 101–102.; *Kristó Gyula*: A Kárpát-medence és a magyarság régmúltja 1301-ig. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 3.) Szeged 1993. 231.; *Šerban Papacostea*: Between the Crusade and the Mongol Empire. The Romanians in the 13th Century. Cluj-Napoca 1998. 47.; *Schmitt, J.*: Balkanpolitik der Arpaden i. m. 39.

¹⁹ *Adrianyi, G.*: Geschichte des Deutschen Ritterordens i. m. 12.; *Srodecki, P.*: Antemurale Christianitis i. m. 60.; *Pósán László*: A Barcaság népsége a Német Lovagrend uralma idején (1211–1225). In: Nagyvárad és Bihar az Árpád-kor végén. Tanulmányok Biharország történetéről 3. Szerk. Zsoldos Attila. Nagyvárad 2016. 9–26., itt: 19.

²⁰ UGDS I. Nr. 19.

²¹ *Fine, J. V. A.*: Late Medieval Balkans i. m. 17–21.; *Dietmar Hintner*: Die Ungarn und das byzantinische Christentum der Bulgarien im Spiegel der Register Papst Innozenz III. Leipzig 1976. 24–25., 64–73., 89–105.; *Schmitt, J.*: Balkanpolitik der Arpaden i. m. 39–41.

²² *Blazovich László*: Az Andreanum és az erdélyi szászok az etnikai autonómiák rendszerében. Erdélyi Múzeum 67. (2005) 3–4. sz. 5–13., itt: 6.; *Kristó Gy.*: A Kárpát-medence és a magyarság régmúltja i. m. 187.; *Dirk Moldt*: Deutsche Stadtrechte im mittelalterlichen Siebenbürgen. Korporationsrechte – Sachsenspiegelrecht – Bergrecht. (Studia Transylvanica) Köln–Weimar–Wien 2009. 41–45.; *Paul Niedermaier*: Der mittelalterliche Städtebau in Siebenbürgen, im Banat und im Kreischgebiet. Teil I. Die Entwicklung vom Anbeginn bis 1241. (Kunstdenkmäler Siebenbürgens 2.) Heidelberg 1996. 194.; *Paul Niedermaier*: Städte, Dörfer, Baudenkmäler. Studien zur Siedlungs- und Baugeschichte Siebenbürgens. (Studia Transylvanica) Köln–Weimar–Wien 2008. 29–30.; *Zsoldos Attila*: Az Árpádok és alattvalóik. Magyarország története 1301-ig. Debrecen 1997. 183.; Magyarország története I. 2. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Főszerk. Székely György. Bp. 1987. 1093.

erőt – nyilvánvalóan nem függetlenül felesége német kapcsolatrendszerétől és lányának, Erzsébetnek a thüringiai tartománygróf fiával történt eljegyzésétől²³ – a Német Lovagrendben találta meg.

A kereszties eszme Magyarországon szinte a kezdetektől komoly visszhangra talált. 1107-ben, amikor Sigurd norvég király a Szentföldre ment,²⁴ a magyar uralkodóház egyik tagja, Kálmán király testvére, Álmos herceg is jeruzsálemi zarándoklatra vállalkozott.²⁵ A kereszties ideológia magyarországi jelenlétét a szerzetes lovagrendekhez fűződő magatartás is jól mutatta. A szerzetesi-egyházi értékrendet és a lovagi-katonai életformát egyesítő lovagrendek tagjai a szerzetesi fogadalmak (szegénység, engedelmesség, önmegtartóztatás) mellett arra is esküt tettek, hogy életüket a fegyveres küzdelemnek szentelik a kereszténység ellenségeivel szembeni.²⁶ A 12. század közepe táján, II. Géza uralkodása idején a templomos és johannita rend már megtelepedett Magyarországon, és mindkét lovagrend II. András király korában részesült a legtöbb adományban.²⁷ 1211-ben a magyar uralkodó egy újabb, alig egy évtizede alakult lovagrendet hívott be országába, a Német Lovagrendet. Az európai politikai gondolkodás középpontjában a legfőbb célként természetesen továbbra is a Szentföld és Jeruzsálem állt,

²³ *Kristó Gyula – Makk Ferenc*: Árpád-házi uralkodók. Bp. 1988. 248.; *Sz. Jónás Ilona*: Árpád-házi Szent Erzsébet. Bp. 1986. 39.; *Klaus Militzer*: Die Geschichte des Deutschen Ordens. Stuttgart 2005. 62.; *Harald Roth*: Kronstadt in Siebenbürgen. Eine kleine Stadtgeschichte. Köln–Weimar–Wien 2010. 9–11.; *Marian Tumler*: Der Deutsche Orden im Werden, Wachsen und Wirken bis 1400. Mit einem Abriß der Geschichte von 1400 bis zur neuesten Zeit. Wien 1955. 183.; *Harald Zimmermann*: Der Deutsche Ritterorden in Siebenbürgen. In: Die geistliche Ritterorden Europas. Hrsg. Josef Fleckenstein – Manfred Hellmann. Sigmaringen 1980. 267–298., itt: 271.

²⁴ *Fritz Petrick*: Norwegen. Von den Anfängen bis zur Gegenwart. (Geschichte der Länder Skandinaviens) Regensburg 2002. 40–41.; *Pósán László*: Skandinávia a középkorban. Debrecen 2012. 105.; A kereszties eszme magyarországi visszhangjáról lásd *Pósán László*: A kereszties eszme II. András korában. In: II. András és Székesfehérvár i. m. 81–101.

²⁵ *Borosy András*: A kereszties háborúk és Magyarország I. Hadtörténelmi közlemények 109. (1996) 3–43., itt: 25.; *Borosy András – Laszlovszky József*: Magyarország, a Szentföld és a korai kereszties hadjáratok. In: Magyarország és a kereszties háborúk. Lovagrendek és emlékeik. Szerk. Laszlovszky József – Majorossy Judit – Zsengeller József. Máriabesnyő–Gödöllő 2006. 75–90., itt: 83.; *Makk F.*: Magyarország a 12. században i. m. 87.

²⁶ Vö. például *Alan J. Forey*: The Military Orders and Holy War against Christians in the Thirteenth Century. English Historical Review 104. (1989) 1–24.; *Hunyadi Zsolt*: A kereszties háborúk világa. Debrecen 2010. 49.; *Hunyadi Zsolt – Pósán László*: Krisztus katonái. A középkori lovagrendek. Debrecen 2011. 13–18.; *Walter Kuhn*: Ritterorden als Grenzhüter des Abendlandes gegen das östliche Heidentum. Ostdeutsche Wissenschaft 6. (1959) 7–70.; *Sabine Krüger*: Charakter *militaris* und character *indelebilis*. Ein Beitrag zum Verhältnis von *miles* und *clericus* im Mittelalter. In: Institutionen, Kultur und Gesellschaft im Mittelalter. Festschrift für Josef Fleckenstein zu seinem 65. Geburtstag. Hrsg. Lutz Fenske – Werner Rösener – Thomas Zotz. Sigmaringen 1984. 567–580.; *Antonio Linage-Conde*: Tipología de la vida religiosa en las órdenes militares. Anuario de estudios medievales 11. (1981) 33–58.

²⁷ *Hunyadi Zsolt*: The Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary c. 1150–1387. Bp. 2010. 24.; *Hunyadi Zs.* – *Pósán L.*: Krisztus katonái i. m. 61.; *Stossek Balázs*: A templomosok Magyarországon. In: Magyarország és a kereszties háborúk i. m. 181–194.

de ezek katonai biztosításához a Latin Császárság stabilitása ugyancsak fontos szerepet játszott. Emiatt Róma számára a kun és bolgár kérdés nagyon lényeges tényezővé vált, és ebből következően II. András és a magyar egyház külpolitikai mérlegelésében szintén meghatározó szempont lett.²⁸

Mindezeket túl a Német Lovagrend behívása Magyarországra és megadományozása egy nagy, egybefüggő határ melletti területtel azért is találkozhatott a magyar főpapok nagy részének egyetértésével, mert ebben Gertrud királyné öcscsének, Bertholdnak is jelentős szerepe lehetett, aki 1211-ben kalocsai érsek volt (1207–1218), és az ő egyházi fennhatósága alá tartozott az adományozással érintett erdélyi püspökség.²⁹ Kalocsai érsekként ott szerepelt az 1211. évi adománylevél tanúi között („archiepiscopo [...] reverendo Bertoldo Colocensi”), ahogyan Vilmos erdélyi püspök is.³⁰ Berthold érsek hozzáállását a Német Lovagrendhez, illetve a kunok elleni fegyveres harchoz (ami találkozott a pápai politika érdekeivel), minden bizonnyal nagymértékben befolyásolta az, hogy a kalocsai érsekséget egyenrangúvá akarta tenni Esztergommal.³¹ A dél-erdélyi német telepéseknek III. Béla már 1189 előtt megengedte, hogy saját egyházi szervezetet, prépostságot hozzanak létre, amely így kikerült az erdélyi püspök (és a kalocsai érsek) egyházi joghatósága alól, mert III. Celesztin pápa szinte azonnal, 1191-ben azt az esztergomi érsek fennhatósága alá rendelte.³² Ez súlyos konfliktust okozott a térség felett egyházi *iurisdictió*ját gyakorolni akaró akkori erdélyi püspök, Adorján, valamint P. nagyszzebeni prépost között. A Nagyszzeben központú szász vidék feletti egyházi joghatóság miatt már az ő idejében per kezdődött a Szentszéknél.³³ Ezek az előzmények arra ösztönözhatték Berthold érseket, hogy a Német Lovagrend Erdélybe történő telepítésével és a kunokkal szembeni sikeres hadakozásával megerősítse befolyását a Déli-Kárpátok térségében. A királyság határainak védelme a barcasági térségben ugyanis az erdélyi egyházmegye, az oda tartozó hívek védelmét is jelentette, a lovagrend jövőbeni hódításai pedig megerősítették volna

²⁸ Papacostea, S.: Between the Crusade i. m. 36–46.

²⁹ Zimmermann, H.: Der Deutsche Ritterorden i. m. 272.

³⁰ UGDS I. Nr. 19.

³¹ Kiss Gergely: Az esztergomi érsek királyi egyházak feletti joghatóságának kialakulása a 11–13. században. Századok 145. (2011) 269–292., itt: 280.

³² UGDS I. Nr. 1.; Wolfgang Grandjean: Die Anfänge der Hermannstädter Propstei im Spiegel päpstlicher Urkunden. Zur Rechts- und Siedlungsgeschichte der Siebenbürger Sachsen. Siebenbürgisches Archiv 8. (1971) 269–276., itt: 271.; Karl Reinert: Die freie königliche St. Ladislaus-Propstei zu Hermannstadt und ihr Kapitel. Deutsche Forschungen im Südosten 1. (1942) 319–361. és 567–597., itt: 329.; Hans-Werner Schuster: Zur Autonomie der Hermannstädter Propstei. Ungarn-Jahrbuch 16. (1988) 1–9., itt: 2.; Thoroczkay Gábor: A szebeni prépostság történetének főbb kérdései a XIV. század közepéig. Fons 19. (2012) 37–55., itt: 37–38.

³³ Kristó Gyula: A korai Erdély (895–1324). (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 18.) Szeged 2002. 168.

az erdélyi püspök és a kalocsai érsek pozícióját, politikai súlyát. Úgy tűnik, a Német Lovagrend barcasági megtelepedéséhez és majdani tevékenységéhez a magyar világi és egyházi vezető réteg egyaránt nagy reményeket fűzött.

II. András 1211. évi oklevele a barcasági birtokadományon és a különböző kiváltságokon (vásártartás, vámszedés, nemesfém bányászat, adómentesség) túl engedélyezte, hogy a Német Lovagrend fából várakat és városokat építsen („castra lignea et urbes ligneas construere eos permisimus”).³⁴ Közép- és Kelet-Európában ekkor még széles körben elterjedtek voltak a sáncokkal, cölöpfalakkal, fatornyokkal épített várak, erősségek (sőt még a 13. század második felében is),³⁵ így az erre vonatkozó építési engedély korántsem jelentett csökkentett vagy korlátozott jogkört. Ahogyan a korabeli Európa más területein, úgy Magyarországon is az uralkodói kegy különös megnyilvánulásának számított a várépítés engedélyezése.³⁶ (A Német Lovagrend számára kiállított 1211. évi kiváltságlevél a legkorábbi ismert, Magyarországon írásba foglalt várépítési engedély.)³⁷ A kun támadások veszélyének kitett Barcaság katonai biztosításához a lovagoknak rövid időn belül várakat, erősségeket kellett emelniük. Ez azonban csak oly módon volt lehetséges, hogy már meglévő várakat erősítettek meg, vagy egykori sánctörök maradványait építették újjá.³⁸ Természetesen megfelelő létszámú munkaerőre is szükségük volt. Egyes vélekedések szerint a lovagok már a Barcaságba költözésükkor számos telepést hoztak magukkal, mert a Német Lovagrendnek szóló újabb, 1212. évi királyi

³⁴ UGDS I. Nr. 19.

³⁵ *John E. Kaufmann – Hanna W. Kaufmann: Középkori várak.* Szeged 2004. 119–124.; *Fügedi Erik: Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon.* Bp. 1977. 18–31.; *Bóna István: Az Árpádok korai váiról.* 11–12. századi ispáni várak és határvárak. Debrecen 1995. 19–21.; *Juan Cabello: A nyirkarászi Árpád-kori vár régészeti kutatása.* In: *Várak, templomok, ispotályok. Tanulmányok a magyar középkorról.* Szerk. Neumann Tibor – Rácz György. Bp.–Piliscsaba 2009. 19–25.

³⁶ *Horváth Richárd: Várak és uraik a késő középkori Magyarországon. Vázlat a kutatás néhány lehetőségéről.* In: *Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére.* Szerk. Neumann Tibor – Rácz György. Bp.–Piliscsaba 2009. 89–95.; *Horváth Richárd: Várépítés engedélyezése az Árpád-kori Magyarországon.* In: *Várak nyomában. Tanulmányok a 60 éves Feld István tiszteletére.* Bp. 2011. 79–93.; *Normandiában már a 11. század végén törvény írta elő, hogy vár csak a herceg engedélyével épülhetett.* Lásd *Charles Homer Haskins: Norman Institutions.* Cambridge 1918. 282.; Angliában a királyi engedélyeztetés intézményszerű kiépítése I. Vilmos korától normandiai mintára indult meg és a 12. század végére meg is szilárdult. Lásd *Norman J. G. Pounds: The Medieval Castle in England and Wales. A Social and Political History.* Cambridge 1990. 30–31.; Németországban már I. Henrik (919–936) szabályozta a katonai célú erősségek építését. Lásd *Carl Erdmann: Die Burgordnung Heinrichs I.* Deutsches Archiv für Geschichte des Mittelalters 6. (1943) 59–101., itt: 63–66.; *Az 13. század első harmadában írásba foglalt Sachsenpiegel is egyértelműen engedélyhez kötötte a várak építését.* Lásd *Eike von Repgow: A Szász tükör.* Közreadja Blazovich László, Schmidt József. (A Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára 5.) Szeged 2005. 239.

³⁷ *Horváth R.: Várak és uraik i. m. 95.*

³⁸ *Benkő Elek: Kelet-Erdély „korai” kővárjai.* In: *Castrum bene 1989. Várak a 13. században.* Szerk. Horváth László. Gyöngyös 1990. 68–85., itt: 73.; *Fejér Ignác: A német és templomos lovagok Haralyban.* Eger 1894. 15.; *Hunyadi Zsolt: A Német Lovagrend a Barcaságban: régi nézetek, új megfontolások.* In: *II. András és Székesfehérvár i. m. 116–128., itt: 122.*

oklevél már a lovagokról és népeikről („populus ibi habitans”) beszélt, akik között sok volt az újonnan ide települt („novella plantatio”).³⁹ Ez a megjegyzés egyúttal arra is utalt, hogy az 1211. évi adománylevelével szerint „puszta és lakatlan” („deserta et inhabitata”) Barcaság valójában nem volt teljesen néptelen. Egyes vélekedések szerint itt kisebb szláv csoportok, mások szerint vlachok vagy besenyők éltek.⁴⁰ A *terra deserta* kifejezés lényegében azt a széles, erdős-hegyes határsávot jelölte, amelyet a korabeli források gyeplőnek (*indago*) neveztek, s amelynek belső oldalát föld- és favárakkal erősítették meg. 1211-ig, a Német Lovagrendnek történő eladományozásig a Barcaság is ilyen gyeplőterület volt, ahol határőr feladatokat ellátó úgynevezett *speculatores*nek nevezettek mindenképpen éltek.⁴¹ Brassó-várban például a Német Lovagrend vagy a szász telepések megjelenése előtt már két évszázaddal egy kicsi, 13-szor 8,5 méter alapterületű, faragatlan kövekből meszes vakolattal rakott falú templom is épült.⁴² De német telepések is érkeztek a Barcaságba már a Német Lovagrend megjelenése előtt, mert egy 1192. évi feljegyzés szerint az itt élő telepések a pápai kincstárnak évi egy márka aranyat fizettek.⁴³ Ugyanakkor az 1212. évi oklevél szerint a lovagokkal is számos telepés érkezett a Barcaságba, így minden jel szerint a várépítésekhez szükséges munkaerő rendelkezésre állt.⁴⁴ Mindezeknek köszönhetően a lovagok rövid időn belül gyors sikereket értek el a kunokkal vívott harcokban, mert II. András király a már említett 1212. évi újabb oklevelében méltatta a Német Lovagrend hősies helytállását a kunokkal szemben és előrenyomulását az ő területeikre. A magyar uralkodó mentesítette a lovagrendet a királyi pénzváltóktól és a pénzváltási terhektől, a lovagok által felépített Kreuzburg várának („castrum quod Crucpurg nominatur”) környékén pedig

³⁹ UGDS Nr. 22.

⁴⁰ A barcasági szláv lakosságra lásd *Alfred Prox*: Corona, Kronstadt, Brasov, Brassó. Zur Etymologie und Herkunft des Stadtnames. Beiträge zur Geschichte von Kronstadt in Siebenbürgen. Siebenbürgisches Archiv 17. (1884) 5–15.; Vlachok jelenlétére vonatkozóan lásd *Glassl, H.*: Der Deutsche Orden im Burzenland i. m. 31.; Besenyő népséget feltételez a Barcaságban *Győrffy György*: A székelyek eredete és településük története. In: Erdély és népei. Szerk. Mályusz Elemér. Bp. 1999. 37–86., itt: 63.; *Laszlovszky József*–*Soós Zoltán*: A Német Lovagrend és Magyarország. In: Magyarország és a kereszties háborúk i. m. 223–234., itt: 225.

⁴¹ *Tiplic, I. M.*: Die Grenzverteidigung Siebenbürgens i. m. 141.; *Zsodos Attila*: Confinium és marchio. Az Árpád-kori határvédelem néhány intézményéről. In: *Uő*: Vitézek, ispánok, oligarchák. Tanulmányok a társadalom- és a hadtörténetírás határvidekéről. Bp. 2016. 47–63., itt: 48–49., 52., 55.; *Győrffy György*: István király és műve. Bp. 1983. 208.

⁴² *Keőpeczi Sebestyén József*: A Cenk-hegyi Brassóvia-vár temploma. (Erdélyi tudományos füzetek 121.) Kolozsvár 1940. 9–12.; *Maksay Ferenc*: A szászország megtelepülése. In: Erdély és népei. Szerk. Mályusz Elemér. Bp. 1999. 87–103., itt: 88.

⁴³ *Horst Klusch*: Zur Geschichte des Deutschen Ritterordens innerhalb und außerhalb des Karpatenbogens. Forschungen zur Volks- und Landeskunde 39. (1996) 137–150., itt: 138.

⁴⁴ *Wilhelm Bergmann*: Erste deutschen Ordensburgen in Siebenbürgen nebst einen Geschichte des Deutschen Ritterordens in diesem Lande 1211–1225 und einen Anhang von Regeste. Freudenthal 1909. 14.

újabb földeket adományozott nekik.⁴⁵ Mivel II. András egy évvel korábban már engedélyezte, hogy a Német Lovagrend a Barcaság földjén favarakat építsen, az 1212. évi oklevélből arra következtethetünk, hogy az itt felépített Kreuzburg nevű vár kívül esett a barcasági birtok határain, és a katonai szempontból fontos Tatárszoros havasalföldi bejáratának környékén, a kun szállásterületek szomszédságában lehetett.⁴⁶ A királyi oklevél tanúi között megint ott szerepelt Vilmos erdélyi püspök, ami arra enged következtetni, hogy egyetértett az oklevélben foglalt tartalmával. A következő évben már a Német Lovagrend tevékeny támogatójaként lépett fel, amikor átengedte a lovagoknak a Barcaságból származó és az erdélyi püspököt illető egyházi jövedelmek egy részét. A pogányok ellen vívott harcban szerzett érdemeiért a lovagrendnek adományozta a Barcaságban élők („ab universis eiusdem terre incolis presentibus et futuris”) által fizetett egyházi tizedet („liberam percipiendi decimas [...] concessimus facultatem”), kivéve az oda költözött magyar és székely telepeseiket („eo tamen excepto, quod si Vngaros vel Siculos ad dictam terram transire contigerit”), akik továbbra is neki tartoznak tizedet fizetni.⁴⁷ A Német Lovagrend gyakorlatilag a Barcaságban élő vagy oda költöző német telepesek által fizetett egyházi tizedet kapta meg.⁴⁸ Az oklevél szerint a püspök azért tette ezt az adományt, mert a Német Lovagrend tagjai, akik Isten javára tevékenykednek, életük kockáztatásával védik az országot a pogányokkal szemben („proprio sanguine [...] a quotidianis paganorum defendunt incurisibus”), és ehhez megfelelő anyagi háttérre is szükségük van.⁴⁹ Vilmos püspök a barcasági plébániák feletti patrónusi jogot is átengedte a lovagrendnek mint szerzetesi közösségnek, de előírta, hogy a plébánosokat kinevezésük előtt kötelesek bemutatni a püspöknek. Egyértelműen fenntartotta a maga megyéspüspöki hatalmát, amikor leszögezte, hogy a barcasági klerikusok kötelesek vendégül látni az erdélyi püspököt, ha az hozzájuk látogat, és szabályszegés, jogsértés esetén az itteni klerikusokat, beleértve a Német Lovagrendet is, a gyulafehérvári (erdélyi) püspök bírói széke előtt kell felelősségre vonni.⁵⁰

Az a jogvita, amely még Adorján püspök idején (1187–1202) kezdődött a szebeni prépostság egyházi joghatóságát illetően, III. Ince pápa (1198–1216) alatt is

⁴⁵ UGDS I. Nr. 22.

⁴⁶ *Pál Binder*: Contribuții la localizarea Cruceburgului și unele probleme legate de ea. Muzeul regional Brașov. Culegere de studii și cercetări 1. (1967) 121–135., itt: 127–134.; *Tiplić, I.*: Die Grenzverteidigung Siebenbürgens i. m. 153.; *Zimmermann, H.*: Der Deutsche Ritterorden i. m. 274.

⁴⁷ UGDS I. Nr. 27.

⁴⁸ *Harald Zimmermann*: Der Deutsche Orden im Burzenland. Eine diplomatische Untersuchung. (Studia Transylvanica 26.) Köln–Weimar–Wien 2000. 79.; *Friedrich Martini*: Der Deutsche Ritterorden und seine Kolonisten im Burzenland. Ungarn-Jahrbuch 10. (1979) 41–57., itt: 44.

⁴⁹ UGDS I. Nr. 27.

⁵⁰ Uo.

folytatódott, aki 1202-ben a királyi prépostságokat, így a szebenit is, közvetlenül a pápa alá tartozónak minősítette.⁵¹ De sem az esztergomi érsek, sem pedig a kalocsai érsek nem kívánt belenyugodni abba, hogy a pápai *exemptio* révén több területen is elveszítették egyházfői fennhatóságukat. Feltehetően ezért ismételte meg a pápa 1203. május 5-én előző évi deklarációját,⁵² amivel szemben Jób esztergomi érsek (1185–1203) azonnal és határozottan tiltakozott.⁵³ III. Ince pápa, akinek figyelme ekkoriban a boszniai bogumil eretnekségre és a szerbek római egyházuniójának ügyére irányult,⁵⁴ amelyekben komoly szerepet szánt a magyar uralkodónak és egyháznak, árnyaltabbá tette álláspontját, és azt közölte, hogy a szebeni prépostság az esztergomi érseken keresztül tartozik a Szentszék fennhatósága alá.⁵⁵ Ezzel lényegében megerősítette a fennálló helyzetet, amit még III. Celesztin pápa ismert el 1191-ben, amikor a dél-erdélyi német telepések egyházát kivette a kalocsai érsek fennhatósága alól, és azt az esztergomi alá rendelte. A két magyarországi érsekség között már hosszú ideje súlyos vita folyt a királykoronázás kapcsán betöltött szerep, valamint a magyarországi egyházszervezet vezetése kérdésében, mert a 12. század második felében több alkalommal is a kalocsai érsek koronázta meg a magyar uralkodókat, amit az esztergomi érsek határozottan sérelmeztek. Annak ellenére, hogy III. Béla király már 1174-ben elismerte az esztergomi érsek koronázási jogát, majd ezt 1181 és 1191 között több alkalommal a Szentszék is megerősítette, Saul (1192–1202) és János (1202–1204) kalocsai érsek ezt vitatták. 1203 februárjában maga a pápa szólította fel a magyar érsekeket, hogy ne folytassák ezt a viszálykodást,⁵⁶ a már említett 1203. május 5-ei oklevélben pedig elismerte az esztergomi érsek jogait (többek között a szebeni prépostságot illetően is). Jób esztergomi érsek, majd utóda, Ugrin halála (1203, 1204) után csaknem egy évig elhúzódó vita kezdődött az esztergomi érseki szék betöltéséről.

⁵¹ Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI. Studio et opera Georgii Fejér. Budae 1829–1844. (a továbbiakban: CDH), itt: II. 392.

⁵² Monumenta ecclesiae Strigoniensis I–III. Collegit et ed. Ferdinandus Knauz – Ludovicus Crescens Dedek. Strigonii 1874–1924. (a továbbiakban: MES), itt: I. Nr. 154.

⁵³ MES I. Nr. 155.

⁵⁴ Thoroczka György: Egy esztergomi érsekportré a 13. század elejéről: János. In: *Uő: Ismeretlen Árpád-kor. Püspökök, legendák, krónikák*. Bp. 2016. 129–140., itt: 130.; A bogumil eretnekségről lásd például Radmilo Petrović: *Bogumili*. Beograd 2008.; John V. A. Fine: *The Bosnian Church. Its Place in State and Society from the Thirteenth to the Fifteenth Century*. London 2007.; Dmitriy Obolensky: *The Bogomils*. Cambridge 1972.; Ternovácz Bálint: *A bogumil eretnekség az Észak-Balkánon a 10–11. században. Főbb tendenciák a 10–11. századi balkáni bogumilizmus kutatásában*. In: *Micae mediaevales III. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Szerk. Gál Judit et. al. Bp. 2013. 65–75.

⁵⁵ MES I. Nr. 161.

⁵⁶ Thoroczka György: *Egy esztergomi érsekportré i. m. 130.*; Solymosi László: *Az esztergomi érsek koronázási joga a középkorban*. In: *Ius coronandi. Katalógus az Esztergom-Budapesti Főegyházmege gyűjteményeinek koronázási emlékeiből rendezett kiállításához*. Szerk. Hegedűs András. Esztergom 2012. 5–14.

Az esztergomi kanonokok az Imre király hívének számító János kalocsai érseket kérelmezték (posztulálták) a pápától, az esztergomi egyháztartomány püspökei viszont Kalán pécsi püspök érsekké választása mellett foglaltak állást (akit a király lázadó öccse, András is támogatott).⁵⁷ III. Ince pápa 1205. október 6-án a király híve mellett döntött, és áthelyezte János érseket a kalocsai székből az esztergomiba, aki a két egyháztartomány vetélkedésében immár Esztergom szempontjai szerint foglalt állást, és 1209-ben ő is megerősítette a pápával királykoronázási jogát.⁵⁸ Utóda a kalocsai érseki székből a királyné, a merániai Gertrúd öccse, Berthold lett, aki sógora, II. András király hallgatólagos támogatásával újból támadást indított az esztergomi egyházfő jogosítványai ellen.⁵⁹ Minden bizonnyal ezzel függött össze, hogy akkoriban, amikor a magyar király az országába hívta a Német Lovagrendet, III. Ince szükségesnek tartotta a szebeni prépostság egyházi jogi helyzetének egyértelmű deklarálását. 1211. július 15-én az erdélyi püspökhöz írt oklevelében kinyilvánította, hogy az közvetlenül a pápa, nem pedig az esztergomi vagy kalocsai érsek fennhatósága alá tartozik, egyúttal megbízta Vilmos erdélyi püspököt, hogy ellenőrizze, az előírásoknak megfelelően választották-e meg az új szebeni prépostot, s ha igen, akkor a Szentszék nevében erősítse őt meg tisztségében.⁶⁰ III. Ince ezzel az intézkedésével a szebeni prépostság jogállásának elismerésére készítette Vilmost. A határozott pápai utasításnak az erdélyi püspök kénytelen volt eleget tenni, és talán nem alaptalan azt feltételeznünk, hogy 1211-ben a Stauf-ház és a mellette álló birodalmi előkelők támogatását élvező Német Lovagrend⁶¹ Erdélybeköltözésétől és ottani katonaiszerepvállalásától a pápai befolyás gyengülését remélte. (Gertrúd magyar királyné, testvére, Berthold kalocsai érsek, a király sógora is a Staufok oldalán felemelkedett Andechs-Meráni-ház tagja volt.)⁶²

⁵⁷ Az esztergomi érseki választás történetéről lásd *James Ross Sweeney*: III. Ince és az esztergomi érsek-választási vita. A Bene Memoriae II. dekretális történeti háttére. Aetas 9. (1993) 1. sz. 147–169.

⁵⁸ *Thoroczkay G.*: Egy esztergomi érsekpórté i. m. 132.

⁵⁹ *Kiss Gergely*: Meránia és Aquileia között. Berthold kalocsai érsek pályafutásának egyházkormányzati tanulságai. In: Egy történelmi gyilkosság margójára. Merániai Gertrúd emlékezete (1213–2013). Szerk. Majorosy Judit. (Ferenczy Múzeum kiadványai. A sorozat. Monográfiák 2.) Szentendre 2014. 85–94.

⁶⁰ *Fontes rerum Austriacarum. Zweite Abteilung. Diplomataria et acta. Bd. 15. Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens I. Theil.* Hrsg. Georg D. Teutsch – Friedrich Firnhaber. Wien 1857. Nr. 42.; Erdélyi Okmánytár. Okevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez I–III. (1023–1359). Közzéteszi Jakó Zsigmond. Bp. 1997. I. Nr. 39.

⁶¹ Vö. például *Narratio de primordiis ordinis Theutonici*. In: *Scriptores rerum Prussicarum I–V.* Hrsg. Theodor Hirsch – Max Toeppen – Ernst Strehle. Leipzig 1861–1874. III. 710–712.; *Walthar Hubatsch*: Der Deutsche Orden und die Reichslehnschaft über Cypern. *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen* 8. (1955) 245–306., itt: 249–251.; *Dieter Zimmerling*: Der Deutsche Ritterorden. Düsseldorf–Wien–New York 1988. 30.; *Turaç Hakalmaz*: The Teutonic Order in Cyprus ca. 1197–1250. Ankara 2017. 20–22.

⁶² *Bernd Schneidemüller*: Die Andechs-Meranier – Rang und Erinnerung im hohen Mittelalter. In: *Die Andechs-Meranier in Franken. Europäisches Fürstentum im Hochmittelalter.* Hrsg. Lothar Henning. Mainz 1998. 55–68., itt: 56–64.

1212. február 12-én III. Ince pápa a magyar királyhoz küldött levelében megtagadta az esztergomi és a kalocsai érsekek közötti, a veszprémi és győri püspökök által készített megegyezési tervezet jóváhagyását (amelyet pedig II. András is támogatótt). A pápa úgy vélte, hogy a koronázás jogának megosztása a két érsek között komoly politikai veszélyekkel járna. De elutasította a magyar királynak azt a kérését is, hogy az eddigi szebeni prépostságból (amely Esztergom, majd közvetlenül a Szentszék alá tartozott) egy új püspökséget létesítsen, amely a kalocsai egyháztartomány részeként jelentősen megnövelte volna Berthold érsek tekintélyét.⁶³ III. Ince indoklása szerint egy új szebeni püspökség alapvetően csorbította volna Vilmos erdélyi püspök jogait.⁶⁴ Ebből az oklevélből úgy tűnik, hogy Róma nem akarta, hogy a dél-erdélyi egyházszerkezeti kérdések miatt kiéleződő ellentétek, viták hátrányosan érintsék a Szentszék balkáni törekvéseit vagy a Német Lovagrend kunokkal szembeni keresztes küldetését, amely enyhíthette a Latin Császárságra nehezedő katonai nyomást. Azzal, hogy a pápaság elutasította a dél-erdélyi egyház átszervezésére irányuló uralkodói (s minden bizonnyal kalocsai érseki) szándékot, egyértelművé tette a fennálló állapotok melletti elkötelezettségét. Ez megnyugtatónak tűnt abból a szempontból is, hogy a Barcaságba települt szerzetesi közösség, a Német Lovagrend sem jelenthet a jövőben e téren problémát, azaz tevékenysége nem fogja fenyegetni az erdélyi püspök jogkörét és hatalmát. A püspök ezért a lovagoknak adott 1213. évi kiváltságlevelében egyértelműen, a Szentszék állásfoglalását a háta mögött tudva rögzítette a Barcaság feletti megyéspüspöki hatalmát.⁶⁵

A Német Lovagrend és az erdélyi püspökök 1213 és 1222 között

Az 1213 és 1222 közötti időszakból csak egy olyan oklevelet ismerünk, amely a Német Lovagrend erdélyi tevékenységére vonatkozott, és az sem magyarországi oklevél volt: 1218. április 19-én a pápa megerősítette Vilmos püspök 1213. évi kiváltságlevelét, s ennek révén közvetve az 1211. és 1212. évi királyi adományokat is.⁶⁶ Kérdés, hogy miért csak ilyen sokára? Az, hogy egy ilyen megerősítő oklevélre az eredeti kiadását követően öt évvel később került sor, azt jelzi, hogy a lovagrend ekkor valamiért szükségesnek érezte a Szentszék támogatását. Az 1211., 1212. és 1213. évi oklevelek elismerő szavai, a lovagok katonai erőfeszítéseinek méltatása alapján ugyanis érthetetlennek és furcsának tűnik, hogy csaknem egy évtizedig (azaz

⁶³ UGDS I. Nr. 21.

⁶⁴ UGDS I. Nr. 21.; *Thoroczkay Gábor*: A szebeni prépostság történetének főbb kérdései a XIV. század közepéig. Fons 19. (2012) 1. sz. 37–55., itt: 39.; *Temesváry János*: Erdély középkori püspökei. Cluj–Kolozsvár 1922. 19.; *Zimmermann, H.*: Der Deutsche Orden i. m. 79.

⁶⁵ UGDS I. Nr. 27.

⁶⁶ UGDS I. Nr. 28.

1222-ig) sem királyi vagy egyházi oklevél, sem pedig bármilyen más feljegyzés nem reagált a német szerzetes lovagok barcasági és kunföldi cselekedeteire. Tény, hogy 1213-ban II. András alapvetően az ország békéjének biztosításával és a királyi hatalom megerősítésével volt elfoglalva, mert ebben az évben egy főúri összeesküvés során meggyilkolták Gertrúd királynét.⁶⁷ Tény, hogy amikor II. András 1213-ban ismét Halics elleni hadjáratra indult, feleségére bízta az ország kormányzását, ahogyan két korábbi hadjárata (1211, 1212) idején is tette.⁶⁸ A két esemény, azaz a királyné kormányzati hatalommal történt felruházása és a gyilkosság között ugyan nem állapítható meg összefüggés, az mégis elgondolkodtató, hogy András király ezt követően, később, amikor szintén elhagyta az országot valamilyen hadjárat miatt, nem is próbálkozott azzal, hogy távollétében akkori hitvesére bízta az ország irányítását. 1217-ben például, amikor keresztes hadjáratra indult a Szentföldre, nem Jolánta királynét, hanem János esztergomi érseket bízta meg a kormányzással. A Gertrúd nevéhez és emlékéhez kapcsolódó „nőuralommal” szemben a középkori magyar történeti hagyomány határozottan elutasító volt.⁶⁹ A merénylet körülményeit igen széles forrásbázisra támaszkodva elemző Körmendi Tamás véleménye szerint nem politikai, hatalmi érdekek, hanem sokkal inkább valamilyen személyes indítékok álltak az 1213. szeptember 28-ai gyilkosság hátterében, amelyet a királyné udvarispánja, Töre fia Péter követett el cinkosaival. A gyilkost a merénylet hírére hazaérkező király karóba húzatta, javait pedig elkobozta.⁷⁰ A következő évben, 1214-ben III. Ince pápához írt egyik levele szerint II. András – összhangban a pápa által 1213-ban kezdeményezett újabb keresztes háború tervével⁷¹ – az apjától örökölt s mindeddig halogatott keresztes fogadalma teljesítésére készült.⁷² De hiába tervezte, hogy 1215-ben elindul a Szentföldre, a keresztes hadjárat időpontját a IV. lateráni zsinat (1215. november 15–30.) a Jeruzsálemi Királyság és az egyiptomi szultán közötti fegyverszünet lejártának évére, 1217-re hirdette meg.⁷³ 1214-ben András király leginkább belpolitikai fejleményekkel volt elfoglalva. Ebben az évben ugyanis egyházi és világi

⁶⁷ *Fügedi Erik*: Ispánok, bárók, kiskirályok. A középkori magyar arisztokrácia fejlődése. Bp. 1986. 82–87.; *Kristó Gyula*: Az aranybullák évszázada. Bp. 1976. 43–47.; *Zsoldos Attila*: Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában. Bp. 2005. 127.; *Veszprémy László*: A Gertrúd királyné kerítő szerepéről kialakult legenda jogi hátteréről. In: Scripta manent. Ünnepi tanulmányok a 60. életévét betöltött Geric József professzor tiszteletére. Szerk. Draskóczy István. Bp. 1994. 81–84.

⁶⁸ *Font Márta*: Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 21.) Szeged 2005. 201.; *Zsoldos A.*: Az Árpádok és asszonyaik i. m. 127.

⁶⁹ *Zsoldos A.*: Az Árpádok és asszonyaik i. m. 127., 142.

⁷⁰ *Körmendi Tamás*: A Gertrúd királyné elleni merénylet körülményei. In: Egy történelmi gyilkosság margójára i. m. 95–124., itt: 121.

⁷¹ *Peter Thonau*: Die Kreuzzüge. München 2005. 100.; *Harald Zimmermann*: A középkori pápaság. A középkori pápák története a historiográfia tükrében. Bp. 2002. 166.

⁷² CDH III/1. 163.

⁷³ *Adriányi Gábor*: Az egyháztörténet kézikönyve. Bp. 2001. 214.; *Hubert Jedin*: A zsinatok története. Bp. 2009. 55.; *Steven Runciman*: A keresztes hadjáratok története. Bp. 1999. 749–750.; *Veszprémy*

előkelők egy csoportja – amelyben meghatározó szerepet játszottak az egykori Imre király hívei – kieroszakolta a király legidősebb fiának, Béla hercegnek a megkoronázását,⁷⁴ ami tagadhatatlanul politikai bizonytalanságot okozott. Mivel II. András nem nélkülözhetette bátyja korábbi méltóságviselőinek kormányzati tapasztalatait, mindazoknak, akik készek voltak őt szolgálni, már uralkodása kezdetétől elsősorban megyésispáni, de országos tisztségeket is juttatott. Ugyanakkor – érthető okokból – bizalmatlan is volt velük szemben, ezért kezdett bele abba az „új intézkedéseknek” (*nove institutiones*) nevezett politikába, amellyel az ispáni hatalmat igyekezett szűkebbre szabni. Ezzel párhuzamosan a királyi pozíciók erősítésére létrehozta a „királyi szerviensek” (*serviens regis*) új társadalmi rétegét is. A királyi szerviensek mentesültek a megyésispánok katonai joghatósága alól, azaz közvetlenül a „királyi zászló alatt” katonáskodtak. A királyi szerviensek elismert birtokos közszabadok kiválása a vármegyei hadszervezetből jelentősen megnyirbálta a megyésispáni méltóság jogait és hatalmát.⁷⁵ (Nem lehetetlen, hogy II. Andrásnak a megyésispánok hatalmának csökkentésére (*iura comitatum diminutio*) és közvetlenül a király fennhatósága alá tartozó katonai erő növelésére irányuló politikája is szerepet játszott a Német Lovagrend 1211. évi behívásában.) A gyermek Béla herceg koronázásának kikényszerítése (1214) politikai próbálkozás lehetett az „új intézkedések” leállítására, az egyes méltóságok korábbi jogkörének és hatalmi súlyának megőrzésére, de ahogyan egy 1217. évi királyi oklevél tanúsítja, II. András folytatta azt a politikát, amellyel igyekezett minél kisebbre mérsékelni azokat a veszteségeket, amelyeket egy-egy méltóságviselő hűtlensége okozhatott.⁷⁶ A balkáni események ugyancsak leköthették a magyar király figyelmét. 1213 végén vagy 1214 elején követeket küldött Bulgáriába, hogy eljegyzést kössenek Béla királyfi és Boril lánya között.⁷⁷ Ez a házasság ugyan nem realizálódott, de a következő évben András király feleségül vette a francia Capet-házból származó Courtenay Jolántát, a Latin Császárság urának, Henriknek az unokahúgát.⁷⁸ III. Honorius pápa egyik 1217. január 30-án kelt levele szerint Henrik császár fiúörökös nélküli halála (1216) után komolyan szóba került a magyar király jelölése a konstantinápolyi trónra.⁷⁹

László: II. András magyar király kereszties hadjárata. In: Magyarország és a kereszties hadjáratok i. m. 99–111., itt: 100.

⁷⁴ Zsoldos Attila: Egy új II. András-kép felé. In: II. András és Székesfehérvár i. m. 21–35., itt: 32.

⁷⁵ Uő: Egy új II. András-kép felé i. m. 29–31.; Uő: II. András Aranybullája. Történelmi Szemle 53. (2011) 1–37., itt: 12–37.

⁷⁶ Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regnum stirpis Arpadianae critico-diplomatica I–II. Szerk. Szentpétery Imre – Borsa Iván. Bp. 1923–1987. (a továbbiakban: RA) I/1. 105.

⁷⁷ Géza Érszegi: Eine neue Quelle zur Geschichte der bulgarischen-ungarischen Beziehungen während der Herrschaft Borils. Bulgarian Historical Review 3. (1975) 2. sz. 94.

⁷⁸ Bárány A.: II. András balkáni külpolitikája i. m. 140.

⁷⁹ Vetera monumenta historica Hungarum sacram illustrantia I–II. Ed. Augustino Theiner. Romae 1859–1860. (a továbbiakban: VMHH) I. Nr. 5.

Természetesen ezek az események nem befolyásolták a Német Lovagrend kunokkal szembeni harcát vagy a barcasági várépítkezéseket és telepítő tevékenységet, de az a tény, hogy erre vonatkozóan közel egy évtizedig semmilyen magyarországi reakciónak nincs semmi nyoma, azt sejteti, hogy a lovagrend, valamint a magyar király és a főpapok közötti viszony hűvösebbé vált. Érdekes, hogy a lovagok hősi-es harcairól megemlékező oklevelek kiadásakor Berthold kalocsai érsek két éven át (1211–1213) az erdélyi vajda tisztét, azaz Erdély legmagasabb világi tisztségét is betöltötte.⁸⁰ Úgy tűnik, hogy ezt követően valamiért megcsappant az érdeklődés a Német Lovagrend iránt. Egyes vélekedések szerint a lovagok a Barcaságból nemcsak a kun földekre nyomultak előre, hanem a velük szomszédos, szintén határórzó feladatokat ellátó székely területeken is uralmuk alá vontak stratégiai fontosságú helyeket. Mindezt arra alapozzák, hogy a lovagrend 1225. évi kiűzése után birtokának egy részét a Székelyföldhöz csatolták. Véleményük szerint a lovagok Magyarországról történt kiűzésének is éppen az lehetett az egyik oka, hogy fenyegették a Székelyföldet, és ez magyarázza azt is, hogy a keresztes hadjáratból hazatérő II. András miért csak a templomos és johannita lovagokat dicsérte meg, a Német Lovagrendről meg sem emlékezve.⁸¹ Ha a német lovagok valóban figyelmen kívül hagyták volna a Székelyföld kiváltságos helyzetét és királyi területeket fenyegettek volna, a jogsértés mellett II. Andrásnak a királyi hatalom erősítésére irányuló politikáját is figyelmen kívül kellett hagyniuk. Az ilyen tett minden bizonnyal a király azonnali fellépését eredményezte volna, ilyenről azonban nincs tudomásunk, ezért ezt a vélekedést el is vethetjük. Abban, hogy a magyar király és a magyar egyházi méltóságok egyaránt egyre nagyobb fenntartással tekintettek a Német Lovagrendre, a pápai politikának volt meghatározó szerepe. 1216. december 8-án a pápa – a templomosokhoz és johannitákhoz hasonlóan⁸² – a Német Lovagrendnek is megtiltotta, hogy világiaktól feltételhez kötött, hűbéri jellegű adományokat fogadjon el. A már ilyen módon birtokolt adományok sem jelenthettek világi értelemben vett függőséget, azok után semmilyen világi kötelezettséget sem volt szabad teljesíteni („interdicimus, ne ulla ecclesiastica secularisve persona a magistro et fratribus eiusdem domus exigere indebite audeat fidelitates, homina seu iuramenta vel reliquas securitates, que a secularibus frequentantur”).⁸³ Ez a pápai intézkedés a Német Lovagrend barcasági adományainak jogi státusát is bizonytalanná tette, és

⁸⁰ *Fügedi Erik*: A befogadó: a magyar királyság. In: *Uő*: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról. Bp. 1981. 398–418., itt: 407.

⁸¹ *Fejér I.*: A német és templomos lovagok Haralyban i. m. 15–18.; *Adrianyi, G.*: Zur Geschichte des Deutschen Ritterordens i. m. 20

⁸² Papsturkunden für Templer und Johanniter. Vorarbeiten zum Oriens pontificus I. Hrsg. Rudolf Hiestand. Göttingen 1972. (a továbbiakban: Papsturkunden) Nr. 3.

⁸³ *Tabulae Ordinis Theutonici*. Hrsg. Ernst Strehle. Berlin 1869. (a továbbiakban: *Tabulae*) Nr. 303.

megkérdőjelezte a királyi fennhatóságot, de az erdélyi püspökök egyházi *iurisdictió*-ját is, mert a templomosok és a johanniták ekkor már egyaránt pápai *exemptió*val rendelkeztek, azaz közvetlenül a Szentszék egyházi joghatósága alá tartoztak.⁸⁴ Ezt ugyan az 1216. évi pápai oklevél még nem tartalmazta, de a Német Lovagrend birtokainak jogállásáról történő rendelkezéskor a hivatkozás a templomosokra és johannitákra joggal kelthetett aggályokat Vilmos püspökökben. A pápai oklevél azonban ennél világosabban fogalmazó részeket is tartalmazott, amelyek aggodalomra sokkal inkább okot adhattak. Róma ugyanis deklarálta, hogy a Német Lovagrendet és birtokait, bárhol legyenek is azok, a Szentszék különleges védelmébe vette.⁸⁵ Ez a pápai állásfoglalás alapvetően az új német-római uralkodóhoz fűződő viszony erősítése érdekében születhetett (és nem a magyarországi történésekre reagált), mert ebben az évben II. Frigyes abban a kegyben részesítette a Német Lovagrendet, hogy – a kincstár költségének terhére – két lovagrendi klerikus és kíséroiük ezután állandó jelleggel az udvarában tartózkodhattak.⁸⁶ A német szerzetes lovagoknak ezzel állandó diplomáciai képviselője lett a keresztény világ leghatalmasabb uralkodójának udvarában. Ezeknek az okleveleknek a tanúsága szerint az 1216. évben a Német Lovagrend presztízse, politikai súlya számottevően megnőtt a latin kereszténységben, így cselekedeteit, tetteit jóval nagyobb figyelem övezte, mint korábban, s így egyre inkább az európai politika szereplőjévé vált. A császár pártfogásának köszönhetően Magyarországhoz közel, Észak-Itáliában és Németországban is, azokon a területeken, ahol a Staufok hívei voltak, számos birtokadományt kapott.⁸⁷ A következő év (1217) nyarán II. András király kereszties hadjáratra indult a Szentföldre. Az arab leírások szerint a magyar király serege önmagában elég nagy volt ahhoz, hogy a moszlimokat visszavonulásra kényszerítse a Jordán folyó mögé.⁸⁸ II. András

⁸⁴ A templomosokat 1139-ben II. Ince vette ki a püspökök joghatósága alól, és felmentette őket a birtokaik után járó egyházi tized fizetése alól is. A johanniták 1154-ben nyerték el a pápai *exemptió*t. Lásd Papsturkunden Nr. 3. 223.; *Stossek B.*: A templomosok Magyarországon i. m. 182.; *Hunyadi Zsolt*: A johanniták a középkori Magyarországon a 14. század végéig. In: Magyarország és a kereszties háborúk i. m. 195–208., itt: 197.

⁸⁵ Tabulae Nr. 303.

⁸⁶ Die Urkunden des Deutschordens-Zentralarchivs in Wien: Regesten nach dem Ms. von Marian Tumlner. Hrsg. Udo Arnold. (Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens 60/1.) Marburg 2006. (a továbbiakban: UDZ) Nr. 24.; Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser Bd. XIV. 2.: Die Urkunden Friedrichs II. 1212–1217. Hrsg. Walter Koch (Monumenta Germaniae Historica. Diplomata regum et imperatorum Germaniae XIV, 2.) Hannover 2007. Nr. 343.

⁸⁷ *Marie-Luise Favreau-Lilie*: Der Deutsche Orden in Norditalien (13. Jh.). Über die Grenzen der „Netzwerkforschung“. *Ordines Militares. Colloquia Torunensia Historica* 20. (2015) 39–64., itt: 47.; *Klaus Militzer*: Der Deutsche Orden in seinen Balleien im Deutschen Reich. In: Die geistlichen Ritterorden in Mitteleuropa, Mittelalter. Hrsg. Karl Borhardt – Libor Jan. (Země a kultura ve střední Evropě 20.) Brno 2011. 201–206., itt: 205.

⁸⁸ *Major Balázs*: A magyar keresztiesek arab szemmel. In: Magyarország és a kereszties háborúk i. m. 113–118., itt: 116.; *James Ross Sweeney*: Magyarország és a kereszties hadjáratok a 12–13. században. *Századok* 118. (1984) 114–124., itt: 123.

az Egyiptom elleni támadásban azonban már nem vett részt, hanem hazaindult Magyarországra. Abból, hogy seregéből nem mindenki tért haza, arra következtethetünk, hogy döntése nem találkozott osztatlan egyetértéssel. A Nílus-deltában fekvő Damietta (Dímja) ostromakor ugyanis magyar főpapok is életüket veszítették. Mivel 1218-ban két magyar püspökségben történt főpapváltás, valószínűleg a győri és a váradi püspökökről lehetett szó. De az egri püspök sem hagyta el a Szentföldet, ő majd csak 1219-ben érkezett vissza Magyarországra. A kortársak közül sokan kritizálták II. Andrást, amiért az egyiptomi hadjárat előtt hazatért. Még a jeruzsálemi pátriárka is maradásra szerette volna bírni.⁸⁹ A Német Lovagrendnek a Damietta elleni hadjáratban nyújtott katonai teljesítménye egész Európában nagy elismerést váltott ki,⁹⁰ ami azt bizonyítja, hogy a német szerzetes lovagok az egyiptomi hadjárat mellett kardoskodhattak, ezért joggal feltételezhető, hogy Hermann von Salza nagymester is azok közé tartozott, akik kritikával illették a magyar király döntését. A keresztes hadjárat során felmerült eltérő katonai álláspontok minden bizonnyal szerepet játszhattak abban, hogy 1218-ban a Szentföldről visszatérve a magyar király meg sem emlékezett a Német Lovagrendről, ugyanakkor a johannita lovagokat egyértelműen dicsérte és adományokkal jutalmazta.⁹¹ Talán nem véletlen, hogy Vilmos erdélyi püspöknek a Német Lovagrendre és a Barcaságra vonatkozó 1213. évi kiváltságlevelét (s közvetve a korábbi királyi adományleveleket is) III. Honorius pápa 1218. április 19-én erősítette meg, amikor már ismert lett II. András hazatérési szándéka, és emiatt a lovagrend nagymesterével feszültté vált a viszonya.

Az, hogy a magyar király még a keresztes hadjárat befejezése előtt elhagyta a Szentföldet, Rómában is elégedetlenséget váltott ki. Ugyanakkor a Német Lovagrend a Szentföld (és Egyiptom) mellett a Kárpátoktól délre élő pogány kunokkal szemben is sikeresen lépett fel, a kereszt igazi bajnokaként, s ennek nyomán egyre több nagyhatalmú, befolyásos világi és egyházi támogatója lett szerte Európában és a Közel-Keleten egyaránt.⁹² Az erdélyi püspök oklevelének megerősítése (1218. április 19.) után fél évvel, 1218. október 1-jén a pápa úgy rendelkezett, hogy a Német Lovagrend mindenhol a keresztény világban mentesül a püspöki fennhatóság alól, és közvetlenül a pápa *iurisdictiója* alá tartozik.⁹³ A Szentszéknek ez az intézkedése a lovagrendet szerzetesi közösségként emelte a pápa egyházi fősege alá, a birtokain élő laikusokra nem vonatkozott, így a

⁸⁹ *Veszprémy L.*: II. András magyar király keresztes hadjárata i. m. 104.

⁹⁰ *Lotan Shlomo*: Between the Latin Kingdom of Jerusalem and Burzenland in Medieval Hungary – The Teutonic Military Order status and rule in the poles of Christianity. *Mirabilia* 10. (2010) 184–195., itt: 192.

⁹¹ CDH III/1. 237–238.

⁹² *Vö.* például *Tabulae* Nr. 158., 298., 302., 303.; *Hubatsch, W.*: Der Deutsche Orden und die Reichslehenschaft über Cypern i. m. 256–259.; *Hakalmaz, T.*: The Teutonic Order in Cyprus i. m. 20–24.

⁹³ *Tabulae* Nr. 305.

Barcaság népességét sem érintette. Ettől függetlenül az a tény, hogy a lovagrend viszont kikerült az erdélyi püspök fennhatósága alól, aggodalommal tölthette el Vilmos püspököt. Joggal érezhette úgy, hogy ezek után már csak idő kérdése, mikor kerül sor a Barcaság egészének leválasztására a püspökségről, és lesz a szepeni prépostsághoz hasonló jogállású terület. Az a kevés forrás, amely Vilmos püspökkel kapcsolatban ismert, olyan ember képét rajzolja meg, aki nagy elszántsággal, ha kellett, akár még erőszakos fellépéstől sem riadva vissza védelmezte a maga megyéspüspöki jogkörét és hatalmát. Ahogyan egykor elődje, Adorján püspök (1187–1202) a kolozsmonostori bencés apátság exemptiója körül kialakult vitát a 12. század végén erőszakkal akarta megoldani, és börtönbe vetette az apátot s két szerzetest, III. Honorius pápa 1222. június 21-ei oklevele szerint 1220 körül ugyanígy cselekedett Vilmos püspök is. Erőszakkal behatolt az exemptiós jogával élni kívánó bencés kolostorba, annak pápai privilégiumát elégette, királyi kiváltságlevelét pedig vízbe vetve megsemmisítette.⁹⁴ A pápai exemptióról szóló 1218. október 1-jén kiadott oklevél⁹⁵ komoly feszültséget keltett a Német Lovagrend és az erdélyi püspök között, az a pápai rendelkezés pedig, amely 1216-ban megtiltotta a lovagoknak, hogy világiaktól feltételhez kötött adományokat fogadjanak el,⁹⁶ már korábban hűvössé tette a viszonyukat a magyar királlyal. Ezt a pápai politika tovább fokozta, amikor 1220. december 15-én III. Honorius – feltehetően a lovagrendtől érkezett panaszok miatt – megismételte az 1216. évi tiltást.⁹⁷ De összefüggésben lehetett ez a pápai oklevél azzal is, hogy II. Frigyes 1220. június 22-én császári védelmébe vette a Német Lovagrendet,⁹⁸ Hermann von Salza nagymester pedig ekkoriban már a császár legszűkebb környezetéhez tartozott, és az uralkodó bizalmas tanácsadója, egyik legfontosabb diplomatája volt. A császárkoronázást (1220. november 22.) megelőzően például ő vezette Frigyes tárgyaló delegációját Rómába.⁹⁹ A nagymester politikáját a lovagrend pozícióinak erősödése mellett minden bizonnyal befolyásolta az, hogy még 1220 áprilisában az uralkodó kiadta a *Confederatio cum principibus ecclesiasticis* kezdetű

⁹⁴ UGDS I. Nr. 33.; Erdélyi Okmánytár I. Nr. 122.; *Lupescu Radu*: Kolozsvár korai történetének buktatói. Erdélyi Múzeum 67. (2005) 3–4. sz. 25–77.; *Temesváry J.*: Erdély középkori püspökei i. m. 20.

⁹⁵ Tabulae Nr. 305.

⁹⁶ Tabulae Nr. 303.

⁹⁷ Tabulae Nr. 306.

⁹⁸ Die Urkunden des Deutsch-Ordens-Centralarchives zu Wien. Hrsg. Gaston Grafen von Potteneegg. Bd. I. (1170–1809) Prag-Leipzig 1887. (a továbbiakban: CA I.) Nr. 35.

⁹⁹ *Hubert Houben*: Kaiser Friedrich II. (1194–1250). Herrscher, Mensch und Mythos. Stuttgart 2008. 38.; *Eberhard Horst*: Friedrich II. der Staufer. Kaiser – Feldherr – Dichter. München 1990. 115.; *David Abulafia*: Friedrich II. von Hohenstaufen. Herrscher zwischen den Kulturen. München 1994. 157.; *Herbert Nette*: Friedrich II. von Hohenstaufen. Hamburg 1975. 28.; *Ekkehart Rotter*: Friedrich von Hohenstaufen. München 2004. 64–65.

bulláját,¹⁰⁰ amely önálló területiális hatalommal ruházta fel az egyházi fejedelmeket. II. Frigyes olyan felségjogokat engedett át az egyházi főméltóságoknak, mint az adószedés, pénzverés, bíraskodás, vámszedés, várépítés. Nem lehetetlen, hogy a császár legszűkebb környezetéhez tartozó, a birodalmi politikában otthonosan mozgó Hermann von Salza számára egyfajta elérendő célként fogalmazódott meg a birodalmi egyházi fejedelmeknek adott kiváltságokhoz hasonló státusz, nagy önállósággal rendelkező egyházi (szerzetesi) területi hatalom kialakítása a Barcaságban és a Kárpátoktól délre eső, kunoktól elfoglalt földeken. A császárkoronázást követően, 1221. január 9-én III. Honorius ismételt a templomosok és johanniták kiváltságával ruházta fel a Német Lovagrendet, január 18-án pedig megismételte, hogy a lovagok mindenhol kötöttségektől mentesen, szabadon birtokolhatják javaikat.¹⁰¹ 1221. január 21-ei levelében a pápa arról tájékoztatta a keresztény világ főpapjait, hogy a Német Lovagrend rendházai, kolostorerődjei *asylum* joggal rendelkeznek, így azok bármilyen háborgatása az egyház sérelmét jelenti.¹⁰² 1221. február 8-án III. Honorius úgy rendelkezett, hogy a Német Lovagrend a helyi püspökök egyetértése nélkül is megkaphatja a plébániák, egyházi intézmények feletti patrónusi jogot, fennhatóságot.¹⁰³ Egy nappal később azt közölte minden püspökkel, hogy azokat, akik a Német Lovagrendnek kárt okoznak, egyházi kiátkozással fogja sújtani.¹⁰⁴ A pápai oklevelet követően 1221. április 10-én a császár ismételt különös védelmébe vette a Német Lovagrendet („fratres et confratres ipsius sub nostra speciali protectione et defensione recipimus”).¹⁰⁵ II. András 1222. május 7-én kelt okleveléből arra következtethetünk, hogy ezek a pápai és császári intézkedések és kiváltságok még jobban elmérgesítették Magyarországon a helyzetet, olajat öntöttek a tűzre, mert az abban leírtak szerint az előző évben a király haragjában úgy döntött, hogy visszaveszi a lovagoktól a Barcaságot („quia ira nostra eos provocata eo tempore, cum terram sepe dictam eis preceperamus auferri”).¹⁰⁶ Ennek fényében nem meglepő, hogy 1222 első hónapjaiban, az Aranybulla kiadását követően II. András a kiváltságlevél egy-egy példányát a johanniták és a templomosok őrzésére bízta, a Német Lovagrend szóba sem került.¹⁰⁷ Ugyanakkor ez az oklevél arról is tanúskodik,

¹⁰⁰ *Abulafia, D.*: Friedrich II. i. m. 142.; *Pószán László*: Németország a középkorban. Debrecen 2003. 141.

¹⁰¹ CA I. Nr. 38., 49.

¹⁰² CA I. Nr. 48.

¹⁰³ CA I. Nr. 55.

¹⁰⁴ CA I. Nr. 60.

¹⁰⁵ Codex diplomaticus Ordinis Sanctae Mariae Theutonicorum. Tom. I. Ed. Johann Heinrich Hennes. Mainz 1845. (a továbbiakban: CDO I.) Nr. 54.

¹⁰⁶ UGDS I. Nr. 31.

¹⁰⁷ The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary I. 1000–1301. Ed. János M. Bak – György Bónis – James Ross Sweeney. Bakersfield 1989. 36.

hogy ekkor még sikerült úrrá lenni az ellentéteken, mert II. András visszaadta a lovagoknak birtokaikat, amelyeket korábban elvett tőlük. Ezt minden bizonnal a Szentszék sikeres közvetítésének eredményeképpen, és politikai megfontolásból tette.¹⁰⁸ Ahogyan az Aranybulla mutatta, a keresztes hadjárat után a király folytatta korábbi, a királyi szerviensek megerősítését célzó politikáját, de ennek sok ellenzője is volt, köztük a trónörökös, a már korábban ifjabb királlyá koronázott Béla herceg.¹⁰⁹ Emiatt András nem akart a nagyhatalmú, külső támogatókkal rendelkező Német Lovagrenddel is konfliktusba keveredni. Azon a napon például, amikor a császár különleges védelmébe vette a lovagokat (1221. április 10.), még 10 másik oklevelet is kiadott számukra.¹¹⁰ Az 1222. évben II. Frigyes 12 kiváltságlevelet adott a lovagrendnek.¹¹¹ Az 1222. május 7-én kiállított magyar oklevél szerint II. András azért döntött úgy, hogy a Barcaságot visszaadja a Német Lovagrendnek, mert a szerzetes lovagok az életüket kockáztatják a pogányokkal vívott harcokban, az ország védelmében („assiduos paganorum patientes insultus [...] pro regno tamquam firmum propugnaculum”).¹¹² Emellett a magyar király további földeket és kiváltságokat is adományozott a lovagrendnek. A királyság határainak jobb védelme céljából, hogy a lovagok jobban ellent tudjanak állni Krisztus ellenségeinek, a kunoknak, kővárak és kőfalú városok építését is engedélyezte („ad munimen regni contra Cumanos castra et urbes lapideas construere eos permisimus, ut et inimicis Christi resistere valeant et persone nostre et hereditibus nostris legitime nobis succedentibus ad coronam ad honorem pateant et munimen”).¹¹³ II. András ezzel lényegében tudomásul vette azt a tényt, hogy a Német Lovagrend a Barcaságban már a kezdetektől folytatott kőépítkezéseket is.¹¹⁴ A lovagok barcasági központjában, Marienburgban (Földvár, Feldioara) folytatott régészeti feltárások szerint ugyanis a korábbi földsáncok és gerendafalak megerősítése mellett a várhegy keleti oldalán azonnal egy kőtoronyt kezdtek építeni. A vár további tornyait és kőfalait viszont csak jóval később húzták fel. Ez jól látszik ennél a keleti toronynál, ahol nincs összekötve a torony és a kőfal, azaz

¹⁰⁸ *Srodecki, P.*: Antemurale i. m. 61.

¹⁰⁹ *Glass, H.*: Der deutsche Orden im Burzenland i. m. 38–39.; *Zsoldos A.*: Az Árpádok és alattvalóik i. m. 151.; *Zsoldos Attila*: A szent király szabadjai. Fejezetek a várjobbágyosság történetéből. (Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok 26.) Bp. 1999. 80.

¹¹⁰ *Regesta Imperii V. Jüngere Staufer 1198–1272. Die Regesten des Kaiserreichs unter Philipp, Otto IV., Friedrich II., Heinrich (VII.), Conrad IV., Heinrich Raspe, Wilhelm und Richard 1198–1272. Bd. 1–3. Hrsg. Julius Ficker – Eduard Winkelmann. Innsbruck 1881–1901. (a továbbiakban: RI V.) V. 1. Nr. 1307–1316.*

¹¹¹ *Hubert Houben*: Die Staufer und die Ausbreitung des Deutschen Ordens in Apulien. *Historische Zeitschrift* 277. (2003) 61–87., itt: 71.

¹¹² UGDS I. Nr. 31.

¹¹³ Uo.

¹¹⁴ *Pósán L.*: A Barcaság népessége i. m. 20.

a torony falai korábban épültek, mint a várfalak.¹¹⁵ A király jóváhagyta a Német Lovagrend eddigi hódításait is, amikor engedélyezte, hogy birtokait a Kárpátoktól délre a Dunáig és a brodnikok földjéig kiterjessze („quae vadit usque ad terminos Prodnicorum et ab indaginibus Almeye in parte altera vadit [...] usque ad Danubium”).¹¹⁶ A legtöbb vélemény – szinte egybehangzóan – a brodnikok földjét Cumania és Bulgária közzé helyezte, valahol a mai Moldova déli részétől Dobrudzsa északi részéig terjedően.¹¹⁷ Az 1222. évi oklevélben II. András részese-dést adott a Német Lovagrendnek az erdélyi sóbányászatból és sókereskedelemből, amikor 6-6 szállítóhajót engedélyezett a Maros és az Olt folyókon, továbbá átengedte nekik az Akanának nevezett sóaknát („Concessimus eciam eisdem fratribus quod super fluvium Alt sex naves et super fluvium Mors sex alias naves habeant liberas per totum regnum sales deferentes in descendendo necnon alias res in ascendendo referentes, et salifodinas que akana vocantur sufficientes ad illas duodecim naves libere ubicumque voluerint eisdem concessimus in perpetuum”).¹¹⁸ A székelyek és a vlachok földjein a lovagok vámmentesen közlekedhettek, szállíthatták áruikat („Item concessimus, quod nullum tributum debeant persolvere nec populi eorum, cum transierint per terram Siculorum aut per terram Blacorum”).¹¹⁹ Pénzügyi vonatkozásban az oklevél megismételte az 1212. évinek a rendelkezéseit,¹²⁰ azaz mentesítette a lovagrendet (és a földjein élőket) a pénzváltók zaklatásaitól, s megtiltotta, hogy területére királyi pénzváltók lépjenek („nullus monetariorum ultra silvas terram eorum intret vel presumat eos in aliquo molestare”).¹²¹ Ugyanakkor II. András határozottan meg is tiltott néhány dolgot a lovagoknak, ami arra utal, hogy az 1222. évi oklevél kiadása előtt azokat megcselekedhették. A magyar király megtiltotta, hogy az engedélye nélkül a Német Lovagrend pénzt verjen („Verumtamen nullam potestatem habeant

¹¹⁵ *Laszlovszky József*–*Soós Zoltán*: A Német Lovagrend és Magyarország. In: Magyarország és a keresztres háborúk i. m. 221–234., itt: 225.; *József Laszlovszky* – *Zoltán Soós*: Historical Monuments of the Teutonic Order in Transylvania. In: *The Crusades and the Military Orders. Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity*. Eds. Zsolt Hunyadi – József Laszlovszky. Bp. 2001. 319–336., itt: 326.

¹¹⁶ UGDS I. Nr. 31.

¹¹⁷ *Roman Hautala*: The Teutonic Knights' Military Confrontation with the Cumans during Their Stay in Transylvania (1211–1225). *Research Annual Golden Horde Civilization* 8. (2015) 80–89., itt: 84.; *Walter Horwath*: Die „terra prodnicorum” der Deutschritter. *Südostdeutsche Forschungen* 3. (1936) 399–401., itt: 400.; *Victor Spinei*: The Cuman bishopric – genesis and evolution. In: *The Other Europe in the Middle Ages. Avars, Bulgars, Khazars and Cumans*. Ed. Florin Curta. Leiden–Boston 2008. 413–456., itt: 417.; *Victor Spinei*: *The Romanians and the Turkic Nomads North of the Danube Delta from the Tenth to the Mid-Thirteenth Century*. Leiden–Boston 2009. 141.

¹¹⁸ UGDS I. Nr. 31.

¹¹⁹ Uo.

¹²⁰ UGDS I. Nr. 22.

¹²¹ UGDS I. Nr. 31.

cudendi quamcumque monetam sine regis licentia speciali”).¹²² A lovagok feltehetően 1220 után próbálkozhattak pénzveréssel, azt követően, hogy II. Frigyes a birodalmi egyházi fejedelmeknek megadta a pénzverési jogot.¹²³ Lilienfeld (Alsó-Ausztria), Kerc (Magyarország) és Egres (Magyarország) cisztercita apátjainak 1225. évi jelentése szerint a Német Lovagrend valóban vert pénzt a Barcaságban,¹²⁴ és ezzel királyi felségjogot sértett.¹²⁵ Az 1222. évi oklevél megtiltotta azt is, hogy a lovagok királyi földekről csábítsanak, toborozzanak a birtokukra telepeseket („de nostris hominibus vel hospitibus terre nostre pertinentibus ad ipsos transmigraverint”).¹²⁶ Korábban minden bizonnyal ezt gyakran megtették. A nyelvjárási kutatások szerint a barcasági német telepések számottevő része Nagyszében és Szászrégen vidékéről származott, ahová még a 12. század közepe táján költöztek.¹²⁷ A Német Lovagrendre vonatkozó 1216., 1220. és 1221. évi pápai rendelkezésekkel, vagy a különböző császári privilégiumokkal szemben az 1222. évi adománylevelében II. András egyértelműen leszögezte, hogy a német szerzetes lovagok Magyarországon „különleges királyi oltalom” alatt állnak („sub nostra protectione suscipimus”), azaz megkérdőjelezhetetlenül a korona fennhatósága alá tartoznak.¹²⁸ Ez egyúttal azt üzenete az erdélyi egyháznak és a Vilmos püspök (†1221) utódául megválasztott Reinaldnak, hogy a lovagrendi területek egyházi státusában nem következik be változás, azok továbbra is az erdélyi püspök fennhatósága alá tartoznak. Az 1222. május 7-én kiállított királyi oklevél tanúi között Reinald mint megválasztott, de még nem felszentelt erdélyi püspök minőségében szerepelt. A korábbi nagyváradi prépostot kifejezetten II. András protezsálásával választotta meg a gyulafehérvári (erdélyi) káptalan püspöknek, mert a kánonjog szerint ezt – Reinald félszemű volt – nem lehetett volna megtenni. A magyar király kérésére a pápa 1222. június 3-án adott felmentést e testi fogyatékosra, és Reinald jogszerűen elfoglalhatta a püspöki széket.¹²⁹ Az 1222. évi királyi adománylevelet az év végén, 1222. december 19-én III. Honorius pápa is megerősítette,¹³⁰ ahogyan a Német Lovagrend Cseh- és Morvaországban lévő birtokaira vonatkozó, I. Ottokár által kiállított oklevelet is.¹³¹ Ezek a megerősítések összefüggésben lehettek azzal, hogy a pápa mielőbbi keresztes hadjáratra ösztönözte a

¹²² UGDS I. Nr. 31.

¹²³ László Pósán: Die Münzprägung des Deutschen Ordens in Siebenbürgen. Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis 49. (2013) 73–79., itt: 74.

¹²⁴ UGDS I. Nr. 49.

¹²⁵ *Adrianyi, G.*: Zur Geschichte des Deutschen Ritterordens i. m. 19.

¹²⁶ UGDS I. Nr. 31.

¹²⁷ *Glassl, H.*: Der Deutsche Orden im Burzenland i. m. 33.

¹²⁸ UGDS I. Nr. 31.

¹²⁹ VMHH I. Nr. 68.

¹³⁰ UGDS I. Nr. 34.

¹³¹ CA I. Nr. 73.

császárt, és ugyanezt szorgalmazta a Német Lovagrend nagymestere is, aki egy újabb, a Stauf hatalom által vezetett hadjárattól rendje további erősödését remélte. Hermann von Salza komoly szerepet játszott az 1222 júniusában megöze-gyült II. Frigyes és a jeruzsálemi örökös, Isabelle de Brienne házasságának előkészítésében.¹³²

A Német Lovagrend törekvése az egyházi autonómia kiépítésére

Az új erdélyi püspök, Reinald számára az 1222. évi királyi adománylevél pápai megerősítése egyértelműen azt jelentette, hogy a Barcaság és a lovagrend által meghódított földek az ő egyházi fennhatósága alá tartoznak. Ezt az álláspontot minden bizonnyal a gyakorlatban is igyekezett érvényesíteni, mert a lovagok va-lamikor 1222 őszén feltehetően emiatt fordultak a pápához azzal a kéréssel – aho-gyan ezt egy későbbi oklevélből tudjuk –, hogy területeiket és alattvalóikat vegye ki az erdélyi püspök egyházi joghatósága alól.¹³³ A pápai politika erre a kérésre gyorsan, a lovagrendi javaslatnak megfelelően reagált. A Szentszék már 1218. október 1-jén úgy rendelkezett, hogy a Német Lovagrend a keresztény világban mindenhol mentesüljön a püspöki fennhatóság alól, és közvetlenül a pápa alá tartozzon,¹³⁴ így a lovagok kérése nyitott fülekre talált. Az 1218. évi pápai oklevél még csak magáról a lovagrendről beszélt, alattvalóiról, a földjein lévő plébániákról nem. Az 1223. január 12-én kiadott oklevelében azonban III. Honorius túllépett ezen, és megbízta Tamás egri püspököt, hogy a lovagrend földjére nevezzen ki egy főesperest vagy dékánt, aki mindaddig irányítja az itteni egyházi ügyeket, amíg a szóban forgó területnek nem lesz saját püspöke („quatenus idoneam personam tibi ab ipsis fratribus presentatam vice nostra in archipresbyterum vel decanum preficias [...] donec [...] eis de proprio possit episcopo provideri”).¹³⁵ Egy későbbi, 1223. december 12-én kelt pápai oklevél tanúsága szerint Reinald erdélyi püspök, aki a megörökölt barcasági egyházi állapotokkal sem volt kibékülve,¹³⁶ azonnal tiltakozott ez ellen, és minden lehetséges eszközzel érvényesíteni akarta megyés-püspöki hatalmát. Arra kötelezte a barcasági klerikusokat, hogy vegyenek részt az egyházmegyei zsinaton, és annak ellenére, hogy Vilmos püspök 1213-ban át-engedte a Német Lovagrendnek a barcasági német telepések által fizetett egyházi

¹³² Horst, E.: Friedrich der Staufer i. m. 116–118.; Houben, H.: Kaiser Friedrich II. i. m. 41.; *László Pósnán: Der Deutsche Ritterorden in der europäischen Politik (1211–1230)*. Chronica. Annual of the Institute of History, University of Szeged 12. (2016) 45–56., itt: 49–50.

¹³³ UGDS I. Nr. 35.

¹³⁴ Tabulae Nr. 305.

¹³⁵ UGDS I. Nr. 35.

¹³⁶ *Temesváry J.*: Erdély középkori püspökei i. m. 26.

tizedet, Reinald azt a maga számára akarta behajtani, a püspöki parancsoknak ellenszegülőket pedig egyházi kiközösítéssel fenyegette meg („in ea tibi iurisdictionem indebitam usurpare contendens, presbyteros et clericos ipsius terrae ad synodum tuam vocas, et tam ab eis quam a laicis decimas et alia episcopalia iura niteris extorquere, in eos si tuae non satisfaciunt voluntati, interdicti et excommunicationis sententias de facto, cum de iure nequeas, proferendo”).¹³⁷ A Szentzsék valószínűleg számolt azzal, hogy a Barcaság pápai exemptiójára vonatkozó döntést az erdélyi püspök vagy akár az egész magyar egyház és a király is ellenezni fogja, mert 1223. januárja és februárja folyamán a pápa további okleveleket állított ki a Német Lovagrend védelmében. 1223. január 16-án, négy nappal az egri püspöknek címzett levél után, III. Honorius a keresztény világ minden főpapját utasította, hogy sújtsák egyházi kiközösítéssel mindazokat, akik a lovagrendet gyalázzák, kifosztják, katonai erővel támadják vagy a tagjait foglyul ejtik.¹³⁸ Február 26-án közölte a latin egyház nagyjaival, hogy azokon a helyeken, ahol a Német Lovagrend patrónusi joggal rendelkezik, a területileg illetékes püspökök nem emelhetnek kifogást a lovagok által plébánosnak szánt egyházi személyével kapcsolatban, hanem ellentmondás nélkül kötelesek azt tudomásul venni.¹³⁹ Úgy tűnik, ezek a figyelmeztetések hatástalanok maradtak, mert – a lovagok panaszára – az év végén, 1223. december 12-én a pápa egyértelműen megtiltotta az erdélyi püspöknek, hogy a lovagrendi területek felett egyházi joghatóságát gyakorolja.¹⁴⁰ A következő napon megerősítette, hogy a magyar egyháznak az esztergomi érsek a feje, ezért őt bízta meg azzal, hogy a Barcaság egyházi státusára vonatkozó pápai döntést, amelyet Reinald püspök figyelmen kívül hagyott, végrehajtsa,¹⁴¹ azaz az erdélyi püspök döntéseit érvénytelenítse. Az erdélyi (gyulafehérvári) püspökség viszont a kalocsai érsekséghez tartozott, így a lovagrendi területekkel kapcsolatos egyházi jogi viszály messze túlnyúlt az erdélyi egyházmegye határain, az egész magyar egyházat érintette, s ebből következően politikai kérdéssé vált, ami nagymértékben befolyásolta a magyar király és a Német Lovagrend viszonyát.¹⁴² Mivel Reinald II. András támogatásával lett erdélyi püspök, a pápai intézkedések nyomán a király is egyre ellenségesebben tekintett a lovagokra.¹⁴³ De ez a kérdés az egyházi és világi hatalom közötti korabeli vitákat is érintette. A magyar uralkodók álláspontja szerint az ország egyházi viszonyainak szabályozása királyi jog

¹³⁷ UGDS I. Nr. 36.

¹³⁸ CA I. Nr. 81., 83.

¹³⁹ CA I. Nr. 85.

¹⁴⁰ UGDS I. Nr. 36.

¹⁴¹ UGDS I. Nr. 37.

¹⁴² *Zimmermann, H.*: Der Deutsche Orden i. m. 82.

¹⁴³ *Glassl, H.*: Der Deutsche Orden im Burzenland i. m. 43.

volt,¹⁴⁴ míg az egyházi reformpolitika a püspökségek alapítását, exemptiók adományozását kizárólagos pápai jognak tekintette.¹⁴⁵ Az egyre jobban elmérgesedő helyzetben a Német Lovagrend azt kérte a pápától, hogy a Barcaságot és a kunoktól meghódított földeket vegye Szent Péter tulajdonába („in ius et proprietatem Beati Petri”) és a pápaság különleges védelmébe („sub speciali apostolicae sedis protectione ac defensione”). 1224. április 30-án III. Honorius pápa ennek a kérésnek eleget is tett.¹⁴⁶ Ugyanezen a napon a pápa több levelet is írt. A lovagrend birtokain élőkkel azt közölte, hogy a Szentszék védelme alá kerültek, és egyházi kérdésekben a klerikusok és laikusok egyaránt a kinevezett dékánnak engedelmeskedjenek.¹⁴⁷ A magyarországi főpapokat tájékoztatta arról, hogy a Barcaságot és a Kárpátokon túli, kunoktól elfoglalt földeket a lovagrend kérésére, valamint a szóban forgó, földművelőkben szűkölködő területek gyorsabb benépesítése érdekében az Apostoli Szék védelmébe vette. Az ottani új dékánsságot minden püspöki joghatóság alól kivette, így az semmilyen püspöki fennhatóság alá sem tartozik („nullum preter romanum pontificem habeat episcopum vel prelatum”).¹⁴⁸ A pápai uralom elismeréseként a Német Lovagrend évente két márka aranyat volt köteles fizetni a Szentszéknek („in recognitionem autem domini et precepte a sede apostolica libertatis”).¹⁴⁹

A *ius et proprietas Beati Petri* kifejezés a 12–13. században egyfajta jogcímet, jogalapot jelentett a pápaságnak, hogy bizonyos területek felett akár világi főhatalmat is vindikáljon magának, amit az érintett területek évi census fizetésével ismertek el.¹⁵⁰ A balti térségben szintén ezzel a kifejezéssel deklarálta Róma a pápai főhatalmat, amikor az észti vagy a porosz területekkel kapcsolatosan rendelkezett.¹⁵¹ Egyes vidékeken a pápai védelem alá kerülés azt is jelentette, hogy a szóban

¹⁴⁴ Friedrich Martini: Der Deutsche Ritterorden und seine Kolonisten im Burzenland. Ungarn-Jahrbuch 10. (1979) 41–57., itt: 46.; Erdő Péter: Egyházjog a középkori Magyarországon. Bp. 2001. 173–174.

¹⁴⁵ Erdő P.: Egyházjog a középkori Magyarországon i. m. 175–176.; Erdő Péter: Egyházjog. Bp. 2003. 310–311.

¹⁴⁶ UGDS I. Nr. 40.

¹⁴⁷ UGDS I. Nr. 39.

¹⁴⁸ UGDS I. Nr. 41.

¹⁴⁹ UGDS I. Nr. 40.

¹⁵⁰ Johannes Fried: Der päpstliche Schutz für Laienfürsten. Die politische Geschichte des päpstlichen Schutzprivilegs für Laien (11–13. Jh.) Heidelberg 1980. 301.

¹⁵¹ Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch. Bd. I. Hrsg. Friedrich Georg von Bunge. Reval–Riga 1852. Nr. 149.; Preußisches Urkundenbuch Bd. I.1. Hrsg. Rudolf Philippi – Carl Peter Woelky. Königsberg 1882. Nr. 108.; Mihkel Mäesalu: Päpstliche Gewalt im Kreuzzugsgebiet: Gründete Wilhelm von Modena in Estland einen „Pufferstaat”? Forschungen zur baltischen Geschichte 6. (2011) 11–30., itt: 22.; Üö: Päpstliche und kaiserliche Machtansprüche im livländischen Kreuzzugsgebiet im 13. Jahrhundert. Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung 62. (2013) 3. sz. 472–489., itt: 472., 484.; Sylvain Gouguenheim: Gregor IX., Wilhelm von Modena und die Herrschaftsbildung des Deutschen Ordens (vom kruschwitzer Vertrag zur Bulle von Rieti 1230–1234). In: Die Ritterorden

forgó terület elszakadt, függetlenedett a korábbi világi hatalomtól. Portugália például eredetileg a Kasztíliai-leóni Királyság határőrgrófsága volt, de azt követően, hogy 1143-ban a Szentszék védelme alá került, fokozatosan önállósult, és 1179-től, amikor III. Sándor pápa királyi címmel ruházta fel I. Alfonzot, a pápa főségének elismeréseképpen évi két márka arany cenzust fizetett.¹⁵² Mindezek alapján így az, hogy a Német Lovagrend és területei közvetlenül a Szentszék alá kerültek, a politikai függetlenedés előjátékának volt tekinthető.¹⁵³ A magyar király joggal tarthatott attól, hogy az 1224. áprilisi pápai oklevél a Barcaságnak a Magyar Királyságból történő kiszakítását készíti elő, éppúgy, ahogyan az előző évszázadban Portugália esetében is történt, ezért – a pápai oklevelek tanúsága szerint – 1225-ben fegyveres erővel űzte ki a Német Lovagrendet Erdélyből és a kunoktól elfoglalt havasalföldi területekről.¹⁵⁴ A Barcaság Róma által deklarált *ius et proprietatis Beati Petri* státusa mellett az 1222. évi királyi adománylevelében kifogásolt kérdések is újból napirendre kerültek. A források szerint a király határozott tiltása ellenére a lovagok saját pénzt vertek, és ezzel uralkodói felségjogot sértettek, és azzal sem hagytak fel, hogy a királyi földeken is toboroztak telepeseket a maguk birtokára.

A Német Lovagrend kiűzése Erdélyből

III. Honorius 1225. június 12-ei levele szerint II. András nagyszámú lovas és gyalogos sereggel megszállta a Német Lovagrend területét, és ott 1000 márkánál is nagyobb kárt okozott. Azt a várat, amelyet a lovagok a hegyeken túl (azaz kun földeken) építettek, megostromolta, és a harcokban több szerzetes lovag is életét veszítette, mások megsebesültek vagy fogságba estek.¹⁵⁵ A magyar király katonai fellépése figyelmen kívül hagyta azt az 1221. január 21-ei pápai kiváltságlevelet, amely asyllum joggal ruházta

---

als Träger der Herrschaft. Territorien, Grundbesitz und Kirche. Hrsg. Roman Czaja – Jürgen Sarnowsky – Ordines Militares. *Colloquia Torunensia Historica* 16. (2007) 87–103., itt: 90–91., 95.

¹⁵² *Carl Erdmann*: Papsttum und Portugal im 12. Jahrhundert. Berlin 1928. 10–12.; *Ingo Fleisch*: Rom und Iberische Halbinsel: das Personal der päpstlichen Legationen und Gesandtschaften im 12. Jahrhundert. In: *Römisches Zentrum und kirchliche Peripherie. Das universale Papsttum als Bezugspunkt der Kirchen von den Reformpäpsten bis zu Innozenz III.* Hrsg. Jochen Johrendt – Harald Müller. Berlin–New York 2008. 135–190., itt: 138.; *José Hermanno Saraiva*: Portugália rövid története. Bp. 2010. 36.; *Pósán László*: Az Ibériai-félsziget államai. In: *Európa az érett és a kései középkorban (11–15. század)*. Szerk. Angi János et al. Debrecen 2001. 233–241., itt: 234.; *Rudolf Schieffer*: Die Reichweite päpstlicher Entscheidungen nach der papstgeschichtlichen Wende. In: *Das begrenzte Papsttum. Spielräume päpstlichen Handelns. Legaten – delegierte Richter – Grenzen*. Hrsg. Klaus Herbers – Fernando López Alsina – Frank Engel. Berlin–Boston 2013. 13–27., itt: 22.

¹⁵³ *Papacostea, S.*: Terra Borza et ultra montes nivium i. m. 34.

¹⁵⁴ UGDS I. Nr. 44., 45., 46., 48., 49., 51., 54.

¹⁵⁵ UGDS I. Nr. 45.

fel a Német Lovagrend rendházait,¹⁵⁶ így a Barcaságban és a Kárpátokon túl épített várakat is. 1221. február 9-ei oklevelében III. Honorius egyházi kiátkozással fenyegette meg azokat, akik a Német Lovagrendnek kárt okoznak,¹⁵⁷ de amikor a magyar király 1225-ben katonai erővel benyomult a lovagrendi területekre, és az ottani várak erőszakos megszállásával nyilvánvalóan megsértette azok asyllum jogát, a Szentszék mégsem nyúlt az egyházi kiátkozás eszközhöz. Úgy tűnik, a pápai udvart meglepte II. András gyors és határozott fellépése, és a megegyezés, megbékélés reményében nem is akart azonnal a legerőteljesebb egyházi szankció eszközhöz nyúlni. Az a tény, hogy 1225 után Róma számos alkalommal kérte a magyar uralkodókat a Német Lovagrend visszahívására és az erdélyi adomány visszaadására, azt bizonyítja, hogy a pápaság bízott a konfliktus megnyugtató megoldásában. Ezt erősíti III. Honorius már említett, 1225. július 12-ei levele is, amelyben nem a királyt tette felelőssé a lovagrendi területek katonai megszállásáért, hanem annak gonosz tanácsadóit („tu quorundam malignorum instinctu terram ipsam in grandi et gravi equitum et peditum multitudine intravisti”).¹⁵⁸ Ugyanezen a napon a pápa három cisztercita apátból álló vizsgálóbizottságot állított fel a magyar király és a Német Lovagrend közötti viszály okainak feltárására,¹⁵⁹ és egy legátust küldött Magyarországra.¹⁶⁰ 1225. szeptember 1-jén megbízta a váradi és a győri püspököket, akiket II. András küldött Rómába tárgyalni, hogy közvetítsenek a felek között.¹⁶¹ Ez arra utal, hogy az uralkodó a katonai akcióval szinte egy időben már elküldte a követeit a Szentszékhez, hogy elkerülje a legsúlyosabb egyházi büntetés kiszabását. III. Honorius 1226. február 17-én a Német Lovagrend ügyében több levelet is írt a magyar királynak, a veszprémi és gyulafehérvári (erdélyi) püspököknek, és Jolánta királynénak.¹⁶² III. Honorius utóda, IX. Gergely pápa (1227–1241) szintén fontosnak tartotta, hogy a Német Lovagrend visszakapja barcasági birtokait. 1231. április 26-án a trónörökös Bélának és a királynak is írt a lovagok érdekében,¹⁶³ s ezzel párhuzamosan megerősítette a II. András által tett 1211. és 1212. évi adományleveleket.¹⁶⁴ 1232. augusztus 31-én a pápa Jakob de Palesztrina személyében egy bíborost küldött Magyarországra, hogy újból megvizsgálja a király, az erdélyi püspök és a Német Lovagrend közötti viszály okait.¹⁶⁵ 1233. március 30-án ismételten megbízta a bíborost, hogy járjon el a magyar uralkodónál a lovagok érdekében, és határozottan

¹⁵⁶ CA I. Nr. 48.

¹⁵⁷ CA I. Nr. 60.

¹⁵⁸ UGDS I. Nr. 45.

¹⁵⁹ UGDS I. Nr. 46.

¹⁶⁰ UGDS I. Nr. 47.

¹⁶¹ UGDS I. Nr. 49.

¹⁶² UGDS I. Nr. 53., 54., 55.

¹⁶³ UGDS I. Nr. 59., 61.

¹⁶⁴ UGDS I. Nr. 60.

¹⁶⁵ UGDS I. Nr. 65.

megtiltotta, hogy exkommunikációval vagy interdictummal fenyegetse meg a királyt („provisio ne in terram ipsius regis excommunicationis vel interdicti sententiam proferas”).¹⁶⁶ Közel három hónappal azt követően, hogy IX. Gergely pápa 1234. augusztus 3-án Rietiben kelt oklevelében a Szentszék tulajdonába vette mindazon földeket, amelyeket a Német Lovagrend Poroszországban meghódított, vagy a jövőben fog meghódítani, és a pápai fennhatóság elismeréseképpen a lovagok évi adót fizetnek Rómának,¹⁶⁷ Gergely pápa megbízta Berthold aquileiai pátriárkát, II. András király korábbi sógorát, valamint Róbert esztergomi érseket, hogy emeljenek szót a német keresztes lovagok érdekében.¹⁶⁸ II. András utóda, IV. Béla csak a tatárjárás után, 1244-ben mutatott hajlandóságot arra, hogy a Német Lovagrendet némi birtokadománnyal kárpótolja. Erdélytől (és a Barcaságtól) távol, Észak-Magyarországon, a nyitrai várhoz tartozó Kezтелен és Suk, valamint a szolgagyőri várhoz tartozó Zela földet kívánta a lovagoknak adományozni.¹⁶⁹ Ezzel azonban sem a pápa, sem a lovagrend nem volt elégedett, és 1245. május 14-én IV. Ince pápa (1243–1254), valamint a lyoni zsinat felszólította IV. Bélát, hogy adja vissza a Német Lovagrendnek a Barcaságot és a Kárpátokon túli területeket.¹⁷⁰ A magyar király azonban a német lovagok helyett a johannitákat támogatta. 1247-ben a déli határoknál nekik adományozta a Szörénységet, de pontosan rögzítette a szerzetes lovagok jogait és kötelezettségeit. Úgy tűnik, Béla tanult az apja és a Német Lovagrend konfliktusából, mert előírta, hogy a johanniták katonai kötelezettséggel és hűséggel tartoznak a koronának, kötelesek tiszteletben tartani a korona kizárólagos pénzverési jogát, a szörénységi adomány pedig nem kerülhet egyházi exemptio alá.¹⁷¹ A Német Lovagrend még a 13. század második felében is fenntartotta igényét a barcasági területekre. Az 1273-ban német uralkodóvá választott Habsburg Rudolfal kétszer is megerősíttette II. András 1222. évi adománylevelét.¹⁷² 1278-ban a Magyarországra készülõ, Bécsben tartózkodó pápai legatustól, Fülöp fermói püspöktől azt kérte, hogy a Szentszék nevében erősítse meg az 1211. és 1212. évi Barcaságra vonatkozó királyi diplomákat, valamint pápai oltalom alá vevõ és a Barcaság s a Kárpátokon túli területek visszaadására felszólító pápai okleveleket.¹⁷³

¹⁶⁶ Regesta Historico-Diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum, 1198–1525. Pars II: Regesta Privilegiorum Ordinis S. Mariae Theutonicorum. Mit einem Anhang: Papst- und Konzilsurkunden. Hrsg. Erich Joachim – Walther Hubatsch. Göttingen 1949. (a továbbiakban: Regesta II.) Nr. 4242.; Az oklevelet közli *Zimmermann, H.*: Der Deutsche Orden i. m. 204–205. Nr. XXIX.

¹⁶⁷ PUB I,1. Nr. 108.

¹⁶⁸ UGDS I. Nr. 68.

¹⁶⁹ Az oklevelet közli *Zimmermann, H.*: Der Deutsche Orden i. m. 208–209. Nr. XXXI.; *Basa István*: A Barcaság lovagjai: a Német Lovagrend. Belvedere 7. (1995) 3–4. sz. 16–17.

¹⁷⁰ Regesta II. Nr. 4284.; *Adolf Armbruster*: Nachspiel zur Geschichte des Deutschen Ordens im Burzenland. Revue Roumaine d’Histoire 18. (1979) 277–287., itt: 286–287.

¹⁷¹ UGDS I. Nr. 82.

¹⁷² UGDS I. Nr. 91., 196.

¹⁷³ UGDS I. Nr. 188.

A Német Lovagrend bécsi komtúrja még a 14. század első negyedében is igyekezett fenntartani az igényt a Barcaságra, és kérésére az akkori esztergomi érsek, Tamás (1305–1321) megerősítette a lovagoknak szóló egykori, 1222. évi királyi adománylevelet.¹⁷⁴ Az a tény, hogy a Szentszék a magyar király erőszakos fellépése (1225) ellenére sem nyúlt a kiátkozás eszközéhez, valamint a johannitáknak (tehát szintén egy szerzetes lovagrendnek) adott 1247. évi kiváltságlevél előírásai egyaránt azt sejtetik, hogy a Német Lovagrend valóban uralkodói felségjogokat sértett, amelyek szankcionálása a világi, nem pedig az egyházi jog hatálya alá tartozott. Számos szerző véli úgy, hogy az 1211. és 1222. évi adománylevelekben foglalt barcasági és Kárpátokon túli területekre, illetve a pápai védelem alá vételre alapozva egy önálló lovagrendi területi hatalom létrejötte kezdett körvonalazódni, ezért lépett fel II. András katonai erővel.¹⁷⁵ A Német Lovagrend kiűzésének és ehhez kapcsolódóan a visszafogott pápai reakciónak lehetett egy másik oka is: a kun misszió kérdése. A forrásokban csak a lovagoknak a kunokkal szembeni katonai sikereiről olvashatunk, de arról, hogy a pogányok megtérítésén fáradoztak volna, nem.¹⁷⁶ Az 1216-ban III. Honorius jóváhagyásával hivatalosan létrejött domonkos rend a kezdetektől a kereszténység terjesztését, az eretnekek és pogányok megtérítését jelölte meg fő feladatául, és az alapító Domonkos a kunok közötti missziót az első feladatok egyikének jelölte meg. Ő maga már 1206-ban, amikor Rómában járt, szorgalmazta a pápánál a kunok megtérítését.¹⁷⁷ A magyarországi domonkos rendtartomány megszervezése az 1221-ben, Bolognában megtartott második általános rendi káptalant követően kezdődött el. A feladattal megbízott szerzeteseket Paulus Hungarus, a bolognai egyetem korábbi tanára vezette.¹⁷⁸ Az természetesen nem zárható ki, hogy a Kárpátokon kívüli területeken a német szerzetes lovagok katonai kíséretet adtak a fennhatóságuk alatt álló klerikusok missziós tevékenységéhez, vagy akár az első domonkos-rendi próbálkozáshoz 1223 vagy 1224 táján. Az első térítési kísérlet sikertelensége összefügghetett azzal, hogy a térítők a kunok által

¹⁷⁴ UGDS I. Nr. 351.

¹⁷⁵ *Adrianyi, G.*: Zur Geschichte des Deutschen Ritterordens i. m. 18.; *Alain Demurger*: Die Ritter des Herrn. Geschichte der geistlichen Ritterorden. München 2003. 77.; *Glassl, H.*: Der Deutsche Orden im Burzenland i. m. 45.; *Ernst Hering*: Der Deutsche Ritterorden. Leipzig 1943. 77.; *Papacostea, S.*: Terra Borza i. m. 34.; *Hugo Weczerka*: Das mittelalterliche und frühneuzeitliche Deutschtum im Fürstentum Moldau. Von seinen Anfängen bis zu seinen Untergang (13.–18. Jahrhundert). München 1960. 68.; *Walter Hubatsch*: Die Staatsbildung des Deutschen Ordens. In: Preußenland und Deutscher Orden – Festschrift für Kurt Forsteruter. Würzburg 1958. 127–152., itt: 139.

¹⁷⁶ *Kovács Sz.*: A kunok története i. m. 244.; *Uő*: A kunok és a kereszténység i. m. 118.

¹⁷⁷ *Spinei, V.*: The Cuman Bishopric-Genesis i. m. 414.

¹⁷⁸ *Zágorbidi Czigány Balázs*: A Domonkos Rend megalapítása Magyarországon. In: A Szent Domonkos Rend és a kunok. Szerk. Barna Gábor. Szeged 2016. 105–114., itt: 105.; *Szovák Kornél*: A kun misszió helye és szerepe a magyarországi domonkosok korai történeti hagyományában. In: A Szent Domonkos Rend és a kunok i. m. 115–126., itt: 115.; *Kertész Balázs*: A koldulórendek megalapítása az „ország közepén”. In: Az első 300 év Magyarországon és Európában. A Domonkos-rend a középkorban. Szerk. Csurgai Horváth József. Székesfehérvár 2017. 9–31., itt: 10.

ellenségnek tekintett német kereszties lovagok kíséretében jelentek meg.¹⁷⁹ Ugyanakkor 1223 után, amikor a kun–rusz szövetség a Kalka folyó melletti csatában súlyos vereséget szenvedett a mongoloktól, a Kárpátokhoz közelebb fekvő szállásterületeken élők körében megnőtt a hajlandóság a kereszténység felvételére, hogy támogatókat szerezzenek a mongol veszéllyel szemben.¹⁸⁰ A Német Lovagrend meghódítandó ellenségként tekintett a kunokra, akiknek a földjeire támaszkodva önálló szerzetesi területiális hatalmat tud kiépíteni, a magyar királyi udvarban viszont a békés térítést szorgalmazó elképzelés nyert teret. Ez utóbbi ugyanis egyértelműen a korona hatalmát erősítette, mert a keresztény térítés a középkorban szoros kapcsolatban állt a területi befolyás növelésével.¹⁸¹ A Német Lovagrend kiűzését követő történések nagyon gyorsan visszazigazolták a katonai hódítás helyett a kunok békés megtérítése mellett állást foglaló politika helyességét. 1227-ben egy Barc (Bejbarsz) nevű kun vezér és fia, Membrok mintegy 15 000 főnyi népükkel a domonkos térítőknél köszönhetően felvették a kereszténységet.¹⁸² A következő évben Róbert esztergomi érsek, *Cumania* és a vele szomszédos brodnikok földjének legátusa a magyarországi domonkos rendtartomány vezetőjét, Theodorich apátot a kunok első püspökévé szentelte, akinek a dél-moldvai Milkó (Milcow, Milkovia) lett a székhelye.¹⁸³ Az a tény, hogy a Német Lovagrend kiűzése után a pápa a magyar egyház fejét, az esztergomi érseket a kunok megtérítéséért felelős legátusnak bízta meg, azt bizonyítja, hogy a kereszténység terjesztésének ügyét Róma fontosabbnak tartotta, mint a Német Lovagrendnek tett adományok visszavételét. Azzal, hogy a magyar korona aktív támogatásának köszönhetően a kunok rövid időn belül tömegesen hajtották a fejüket a keresztvíz alá, II. András a katolikus hit legfőbb terjesztőjévé vált, akinek az esetleges egyházi kiátkozását a lovagrenddel szembeni erőszakos fellépése sem indokolta volna. A kun térítésekben játszott magyar szerep olyan erős politikai és vallási legitimitációt adott a királynak, amelynek birtokában a nagyhatalmú támogatókkal rendelkező Német Lovagrend katonai kiűzésére is vállalkozhatott.

Az 1225. szeptember 1-jén kelt pápai oklevél szerint olyannak tartották ekkor a Német Lovagrendet Magyarországon „mint tűz az ölben, egér a

¹⁷⁹ Kovács Sz.: A kunok és a kereszténység i. m. 119.

¹⁸⁰ A Kalka melletti csatáról legújabban lásd *Font Márta: A Kalka menti csata (1223)*. In: *Elfeledett háborúk. Középkori csaták és várostromok (6–16. század)*. Szerk. Pósán László – Veszprémy László. Bp. 2016. 45–64., itt: 60.

¹⁸¹ Szovák K.: A kun misszió helye és szerepe i. m. 115–126., itt: 117.

¹⁸² Emil Fischer: *Die Kulturarbeit des Deutschtums in Rumänien*. Hermannstadt 1911. 102.; Szovák K.: A kun misszió helye i. m. 118.; Juliane Schiel: *Mongolensturm und Fall Konstantinopels. Dominikanische Erzählungen im diachronen Vergleich*. Berlin 2011. 62.

¹⁸³ Kovács Sz.: A kunok és a kereszténység i. m. 122–123.; Zimmermann, H.: *Der Deutsche Orden* i. m. 119.; Bitay Ádám: A moldvai magyarság. Erdélyi irodalmi szemle 3. (1926) 2. sz. 129–151., itt: 131.; Ursprung, D.: Die Walachei als historische Region i. m. 810.; Makkai László: A milkói (kun) püspökség és népei. Debrecen 1936.; Budai Dániel: A milkói püspökség. *Studia Vincentiana* 2. (2014) 9–18.

tarisznyában, kígyó a kebelben” („ignis in sinu, mus in pera, et serpens in gremio”).¹⁸⁴ II. András katonai fellépése mellett ez a megfogalmazás is jól érzékelteti, hogy milyen erős ellenérzés alakult ki a magyar világi és egyházi vezető rétegben a lovagrenddel kapcsolatosan, és mindennél jobban kifejezi a konfliktus súlyát, mert egy pápai exemptio alatt álló szerzetes lovagrendre vonatkozóan ez a hasonlat meglepően durva és erős volt. A *mus in pera, serpens in gremio, ignis in sinu* kifejezést a 13. század elején III. Ince pápa tette ismertté a nyugati világban „*Etsi Judaeos*” kezdetű bullájával (1205), és ezzel érzékeltette a zsidók hálátlanságát és gonoszságát a keresztények irántuk tanúsított türelméért.¹⁸⁵ A zsidókkal (és minden más vallásúval) szembeni ellenérzés, gyűlölet a 11. században kezdődött egyházi reformmozgalom és a keresztes lelkesedés nyomán felerősödött vallásosság, vallási fanatizmus¹⁸⁶ következménye volt. Sokan már a 12. században úgy vélték, hogy a kereszténység érdekében előbb a zsidókkal szemben kell fellépni, mert ők Krisztus gyilkosai, akik alázatosságot színlelnek, képmutató módon a keresztények között élnek, laknak, de titokban ártalmukra vannak.¹⁸⁷ Néhány tartományi zsinaton (Rouen 1074., Esztergom 1114.) és a III. lateráni zsinaton (1179) már születtek különböző határozatok a zsidókkal szemben.¹⁸⁸ A pénzkölcsönzés és kamatszedés tovább erősítette a zsidókkal szembeni negatív képet, és a 12–13. század fordulójára a zsidóellenesség összefonódott a keresztes lelkesültséggel, az egyházi reformmozgalommal és az uzsorával szembeni kritikával.¹⁸⁹ Petrus Venerabilis, a kor egyik nagy egyházi

¹⁸⁴ UGDS I. Nr. 49.

¹⁸⁵ *Rerum gallicarum et francicarum scriptores XIX.* Ed. Pierre-Claude-François Daunon. Paris 1883. 478.; *Simon Grayzel: The Church and the Jews in the XIIIth Century I.* New York 1966. 114.; *Diego Quaglioni: Das Inquisitionsverfahren gegen die Juden von Trient (1475–1478).* In: *Ritualmord. Legenden in der europäischen Geschichte.* Hrsg. Susanna Buttaroni – Stanisław Musiał. Wien–Köln–Weimar 2003. 112.; *Rebecca Rist: Popes and Jews 1095–1291.* Oxford 2016. 264.

¹⁸⁶ *Herbert Grundmann: Religiöse Bewegungen im Mittelalter.* Darmstadt 1961. 13–18.; *Johannes Fried: Das Mittelalter. Geschichte und Kultur.* München 2008. 164–185.; *Pósán László: Az univerzalizmus eszménye a középkori Európában.* In: *Nemzetállam – szuverenitás – integráció. Tanulmányok az integráció témaköréből.* Szerk. Hülvely István – Pallai László. Debrecen 2001. 39–54., itt: 47–48.

¹⁸⁷ *Jonathan Riley-Smith: The First Crusade and the Persecution of the Jews.* In: *Persecution and Toleration.* Ed. William J. Sheils. Oxford 1984. 51–72.; *Vera Milde: „si entrinnen alle scentlichen dannen”. Christlich-jüdischer Disput in der Silvesterlegende der „Kaiserchronik”.* In: *Juden in der deutschen Literatur des Mittelalters. Religiöse Konzepte – Feinbilder – Rechtfertigungen.* Hrsg. Ursula Schulze. Tübingen 2002. 17–22.; A témáról összefoglalóan lásd *Hans Liebeschütz: Synagoge und Ecclesia. Religiionsgeschichtliche Studien über die Auseinandersetzung der Kirche mit dem Judentum im Hochmittelalter.* Heidelberg 1983.

¹⁸⁸ *Hans-Jürgen Becker: Die Stellung des kanonischen Rechts zu den Andersgläubigen. Heiden, Juden und Ketzler.* In: *Wechselseitige Wahrnehmung der Religionen im Spätmittelalter und in der frühen Neuzeit I. Konzeptionelle Grundfragen und Fallstudien (Heiden, Barbaren, Juden).* Hrsg. Ludger Grenzmann et al. Berlin–New York 2009. 101–124.

¹⁸⁹ *John T. Noonan: The Scholastic Analysis of Usury.* Cambridge (USA) 1957. 17–20.; *Christoph Cluse: Zum Zusammenhang von Wuchervorwurf und Judenvertreibung im 13. Jahrhundert.* In:

tekintélye szerint a zsidók megingathatatlan makacssággal állnak ellen a keresztény tanok megismerésének és elfogadásának, márpedig az egyház tanításainak elutasítása lényegében eretnokség. Úgy vélte, hogy a zsidók és az eretnekek egyébként is nagyon közel állnak egymáshoz, mert mindkettőre jellemző a hazudozás (*mendacitas*), az eltévelyedés (*error*), viszont az álnokság, képmutatás (*perfidia*) csak a zsidók sajátossága.¹⁹⁰ Ezeket a tartalmakat már az ókorban is (Cicero, Petronius) leggyakrabban a kígyó hasonlattal fejezték ki, és ekkor fogalmazódott meg az, hogy a kebelre ölelt kígyó, az ölben izzó tűz és az egér a tarisznyában a vendéglátó gazda veszedelme („suosque hospites male remunerant serpens in sinu, ignis in gremio, mus in pera”).¹⁹¹ A kígyó az álnokság és veszedelem jelképe volt, az egér elsősorban a képmutatást, aljasságot, károkozást szimbolizálta, a tűz pedig a megzabolázhatatlan, pusztító szenvedélyt, ösztönöket. Keresztelő Szent János vagy Máté evangéliuma a képmutatókra használta a kígyó hasonlatot.¹⁹² Az 1215. évi IV. lateráni zsinat örökös szolgálásra (*perpetua servitus*) ítélte a zsidókat, mert olyan kártékonyak és veszélyesek a keresztények számára, mint „egér a tarisznyában, kígyó a kebelben, tűz az ölben”.¹⁹³ Azzal, hogy egy évtizeddel a zsinat után Magyarországon a legelítélőbb, zsidókra vonatkozó kifejezéssel írták le a Német Lovagrendről kialakult véleményt, nemcsak azt kívánták közölni, hogy a lovagok rút hálátlansággal fizettek korábbi jötevőiknek, hanem azt is deklarálták, hogy nincs visszaút, a kiűzetés Erdélyből végleges. Amikor II. András udvarában az egyház ellenségeire vonatkozó formulával illették a Szentszék által támogatott lovagokat, világos üzenetet küldtek Rómába arról, miképpen vélekednek a *ius et proprietates Beati Petri*ről és a pápaságnak a királyság integritását is érintő hatalmi törekvéseiről. Az *ignis in sinu, mus in pera, serpens in gremio* kifejezéssel a király és a magyar főpapok lényegében azzal vádolták meg a Német Lovagrendet, hogy a kereszténység ellensége. Ezzel megelőzték azt, hogy a pápa egyházi kiátkozással sújtsa az országot, mert egy ilyen vádat, ha az egyházi szervezettel szemben fogalmazódott meg, alaposan ki kellett vizsgálni. Azok a pápai oklevelek, amelyek különböző főpapokat bíztak meg azzal, hogy közvetítsenek a felek között, illetve vizsgálják meg a konfliktus okait,¹⁹⁴ a magyar részről megfogalmazott

Judenvertreibung in Mittelalter und früher Neuzeit. Hrsg. Friedhelm Burgard – Alfred Haverkamp – Gerd Meutgen. Hannover 1999. 137–144., itt: 144.

¹⁹⁰ Alexander Patschovsky: Feinbilder der Kirche: Juden und Ketzer im Vergleich (11.–13. Jahrhundert). In: Juden und Christen zur Zeit der Kreuzzüge. Hrsg. Alfred Haverkamp. Sigmaringen 1999. 328–357., itt: 335–357.

¹⁹¹ Thesaurus Proverbiorum Medii Aevi. Lexikon der Sprichwörter des romanisch-germanischen Mittelalters X. Hrsg. von Kuratorium Singer der Schweizerischen Akademie der Geistes- und Sozialwissenschaften. Berlin–New York 2000. 129–130.

¹⁹² Sibylle Hallik: Sententia und proverbium. Begriffsgeschichte und Texttheorie in Antike und Mittelalter. Köln–Weimar–Wien 2007. 417–418.

¹⁹³ Quaglioni, D.: Das Inquisitionsverfahren gegen die Juden i. m. 112.

¹⁹⁴ UGDS I. Nr. 46., 47., 49., 53., 65.; Regesta II. Nr. 4242.

súlyos állítások kivizsgálásának szándékát is mutatták. Erre utalnak III. Honorius és IX. Gergely 1226. június 27-én és 1227. február 1-jén kiadott oklevelei is, amelyek megtiltották a főpapoknak, hogy a Szentszék közvetlen fennhatósága alatt álló Német Lovagrendet Róma felszólítása nélkül egyházi kiátkozással sújtsák.¹⁹⁵ Nem lehetetlen, hogy ezekre az oklevelekre éppen a Német Lovagrendre vonatkozó keresztényellenes magyar vádak kivizsgálása miatt volt szükség. A III. Ince pápa által használt kifejezés oly mértékben beívódott a keresztény Európa köztudatába, hogy még a 16. század elején is gyakran visszaköszönt a prédikációkban.¹⁹⁶ A konfliktus végén, amikor II. András kiűzte a Német Lovagrendet Erdélyből, a Barcaság egyházi hovatarozásának kérdése miatt legharciasabb Reinald erdélyi püspök aligha érezhette magát győztesnek, mert a barcasági egyház, élén a lovagrend idején kinevezett dékánal, megtartotta függetlenségét Gyulafehérvártól és a püspöktől.¹⁹⁷

THE RELATIONSHIP BETWEEN THE TEUTONIC ORDER AND THE BISHOPS OF TRANSYLVANIA IN BURZENLAND (1211–1225)

by László Pósn

SUMMARY

The article surveys the relationship between the Teutonic Order and the bishops of Transylvania from the arrival of the former knights to Burzenland in 1211 to their expulsion in 1225. While the activities of the Order initially elicited praise from the king of Hungary and Bishop Vilmos (William) of Transylvania, relations later cooled. The main reason for this may have been the Pope's likening of the Teutonic Order in 1216 to the Templars and the Hospitallers, who at that time already enjoyed a papal exemption, probably increasing the anxiety of the Bishop of Transylvania. This tension was further increased in 1223 when Pope Honorius authorized the Bishop of Eger to appoint a dean for Burzenland, thereby detaching the lands of the Teutonic Order from the diocese of Transylvania, a move which the new bishop, Rainaldus, protested with all possible means. Despite this, the canonical dispute over the Burzenland flowed across the borders of the bishopric of Transylvania, and gradually encompassed the entire Hungarian church. The decision of 1224, whereby the papacy took the Order's lands into the property of Saint Peter (in ius et proprietatem Beati Petri) and the special protection of the Holy See (sub speciali apostolicae sedis protectione ac defensione), was one of the main reasons for the expulsion of the Order by King András (Andrew) II after 1225.

¹⁹⁵ CA I. Nr. 104., 107.

¹⁹⁶ *Hans-Martin Kirm*: Das Bild vom Juden im Deutschland des frühen 16. Jahrhunderts: dargestellt an den Schriften Johannes Pfefferkorns. Tübingen 1989. 183.

¹⁹⁷ *Zimmermann, H.*: Der Deutsche Orden i. m. 82.